

Mål & Mæle · 3

10. årgang 1985

Er man ved at forsvinde?

spørger en bekymret læser. Han får et beroligende svar under »Sprogligheder« side 2

Sprogligheder 2

Billedligt talt 12

Henning Nielsen . . . 18

Gamle guder 19

Du og De 23

Men hvad så med De?

Ender det med *du* over hele linien? Tiltaleformer-
nes europæiske kulturhistorie er emnet for en
artikel der begynder side 23

Gamle guder

Sidste nummers artikel om ugedagenes navne har
fået en læser til at stille nogle spørgsmål om de
gamle nordiske guder og deres navne. Og svaret
handler om meget mere end det side 19

Billedsprog

er ikke bare noget der hører hjemme i digtning. Vi
finder også sproglige billeder i hverdagen: på
arbejdspladsen, i avisen, i Folketinget. Luften er
faktisk tyk af billeder. Læs om det side 12

Språket er ein viktig faktor til å markere og til å skape identitet. Ved sida av hudfarge er språk det enklaste og lettast tilgjengelege middelet til å dele menneska inn i grupper, og det vi oftast tyr til når vi skal afgjere om nokon tilhøyrer ei viss gruppe, anten det nå gjeld ei politisk, etnisk, geografisk eller sosial gruppe.

Even Hovdhaugen

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet, hvis de kan. Ellers kender de nok nogen, de kan sætte til det. Send brevet til

G.E.C.GAD
Vimmelskiftet 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuerten Sprogligheder.

? Kære Erik Hansen,
Tak for artiklen i Mål og Måle 2/85 om fyret/fyrede, organiseret/organiserede etc. Ligesom dig sætter undertegnede pris på den fine betydningsnuance, der er mellem formerne, og jeg forstår egentlig ikke, at du på trods heraf ender med at tilråde skrivende mennesker konsekvent at undlade bøjning efter *være* og *blive*. Men jeg har en fornemmelse af, at sagen er lidt mere kompliceret end disse regler angiver, idet man snarest bør operere med *tre* tilfælde: 1) dem hvor den ubøjelige form klart er den korrekte, 2) dem hvor den bøjede form klart er

den korrekte, 3) dem hvor man kan vælge alt efter ens subjektive opfattelse af sætningens semantiske forhold.

I de 20 prøveeksempler mener jeg der er mindst to, der falder ind under denne tredje fakultative kategori, nemlig nr. 2: *Om mandagen er alle museer lukket/lukkede*, og nr. 16: *Der er nogle, der mener at vidnerne var påvirket/påvirkede af NNs advokat til at afgive falsk forklaring*. Mht. nr. 2, hvor du angiver løsningen *lukkede*, kan man ihvertfald ikke sætte et gradsadverbium foran. Museerne er meget lukkede! Endvidere taler det til gunst for at opfatte *er lukket* som en verbalhelhed, at det kan udskiftes med præsens passiv: *Om mandagen lukkes alle museer*. Mht. nr. 16, hvor du omvendt angiver løsningen *påvirket*, kan man argumentere for at opfatte leddet som adjektiv ved at pege på muligheden for sideordning med et adjektiv: *Vidnerne var påvirkede af NNs advokat* og følgelig uvederhæftige. Her synes det også muligt at indsætte et gradsadverbium: *kraftigt påvirkede* ...

Er det ikke en nødvendighed at operere med denne tredje kategori, grænsetilfældene, hvor skribenten må ha' frit slag??

Peter Meisling

! Kære Peter Meisling:
Som jeg skrev i min artikel, så er dette et område hvor sagerne er i skred, og hvor man ikke kan vente at alle danskere er enige. Der er flere, der har

udpeget et par af de andre sætninger som mindre acceptable, men ikke har haft noget imod de to, som du ikke er tilfreds med. Og det kan nok ikke være anderledes.

Det er derfor ikke for at være påståelig, at jeg fastholder mine eksempler. Men jeg kan kun argumentere for mine egne fornemmelser, og jeg vil ikke forsøge at vise, at du tager fejl.

Men altså: *museerne er lukket* er for mig afgjort handlingsbeskrivende: »Byen er i økonomisk krise, museerne er allerede (blevet) lukket, i næste uge lukker vi bibliotekerne« – i modsætning til »vi måtte tilbringe tiden på barerne, for museerne var lukkede om mandagen«. Og reglen om gradsbiord er ifølge min formulering i artiklen, at når der kan sættes et *meget*, *temmelig*, *ret*, for ind, så skal det være den bøjede form af tillægsmåden; det er ikke sådan at gradsbiordene altid skal kunne sættes ind, når den bøjede form er den rigtige. Og i øvrigt er det kun de nævnte gradsbiord, der kan bruges til prøven, *kraftigt* duer ikke, for dette ord kan bruges til alt for meget.

Vidnerne var påvirkede af advokaten lyder for mig gammeldags, nemlig fra dengang hvor tillægsmåderne altid blev bøjede. Prøven med at sideordne med et tillægsord skal gøres sådan, at de to ord stilles lige ved siden af hinanden med og imellem. Man kan sige *skjorterne er nyvaskede og tørre*, men ikke (eller dårligt) *skjorterne er vasket*

og tørre; men derimod nok skjorterne er vasket og allerede tørre. Man skal nemlig sideordne med et tillægsord og ikke med en sætningsstump, og det er det, du gør ved at indføje følgende.

I øvrigt mener jeg, du har ret i, at der findes tilfælde som dem, du nævner som det tredje tilfælde. Jeg mente, jeg havde dem med i min artikel i eksempler som *sømmene er brugt/brugte*, men du mener måske at det drejer sig om endnu finere nuancer? Det kan såmænd godt være.

Det gør ikke så meget, at vi ikke er enige om disse eksempler. Bare vi ikke skændes!

EH

? Er man ved at uddø?

Et replikskifte:

»Når du skal hive en visdomstand ud, kan du ikke bare sætte tangen i og hive.«

»Hvorfor ikke?«

»Nåh, du skal først sikre dig, at rødderne ikke sidder rundt om hovednerven, og det kan du kun gøre ved at tage et røntgenbillede.«

Ovenstående replikskifte fandt sted mellem min yngste datter (23 år) og mig (51 år), og jeg tænkte først, at hun (der er klinikassistent), ikke behøvede at belære mig om udtrækning af visdomstænder – jeg er bankmand og drømmer ikke om at hive tænder ud på nogen.

Men da jeg tænkte lidt, så jeg jo, at hun brugte stedordet »du« i stedet for »man«, som jeg ville have brugt.

»Når man skal hive –« og »kan man ikke bare –«, »man skal først –« osv., så gav det mening.

Jeg har lagt mærke til, at flere og flere er begyndt at bruge »du« i stedet for »man«. Det gælder i alle medier: aviser, radio og TV. Selv garvede poli-

tikere er begyndt at bruge det.

Er det mon et udtryk for, at den talende ønsker at inddrage tilhøreren mere, eller er det blot en uvane – en afsmitning vestfra (englænderne har jo ikke vores udmærkede »man«).

Jeg synes, at det ville fattiggøre sproget, hvis det lille »man« uddøde – tænk blot på litteraturen: »– Man går en tur Mor Karen«.

Hvad mener Mål & Mæle?

Venlig hilsen

Ib Johnsen

! Kære Ib Johnsen.

Nej, *man* er ikke ved at uddø, men *du* konkurrerer med *man* om en plads i sproget. Og jeg tror ikke at *man* taber. Der er ikke tvivl om, at den temmelig udbredte brug af *du* i tilfælde hvor *man* ellers ville bruge *man* skyldes påvirkning fra engelsk, og der er ikke tvivl om, at det ville gøre sproget fattigere, hvis *man* ikke havde et *man*. Men det gør heller ikke sproget fattigere, at *man* også kan bruge *du* i ny og næ.

Der er en interessant nuance mellem de to ord. *Man* kan kun bruges, hvis taleren er indbefattet i den gruppe af personer, som der henvises til; det er helt rimeligt at sige: *man har som borger pligt til at kende loven*; derimod er der noget løjerligt ved *man har som konge i Danmark pligt til at være medlem af Folkekirken*. For jeg er i hvert fald ikke indbefattet i det *man*. Derimod er tilhøreren ikke nødvendigvis indbefattet i *man*; der er ikke noget mærkeligt i at klinikassistenten siger til bankmanden: *Når man skal hive en visdomstand ud, kan man ikke bare ...*

Med ordet *du* er det nu omvendt; taleren er ikke nødvendigvis indbefattet i ordets betydning, men tilhøreren er; en mandlig jordemoder kan godt

til et fødselsforberedelseshold sige: *når veerne bliver kraftige, skal du begynde på at gispe*, og her kunne han ikke bruge *man*. Eksemplet virker dog stadig lidt akavet, fordi det er forvirrende at *du* bruges om hver enkelt af flere (når *man* nu har det gode gamle *I*). Dette problem har *man* ikke på engelsk, og derfor bruges det danske *du* i modsætning til det engelske *you* nok kun i situationer, hvor det kan misforstås som i replikskiftet mellem klinikassistenten og bankmanden, nemlig hvor der kun er én tilhører.

Og så er noget af pointen i at bruge denne form jo gået tabt. Derfor tror jeg ikke at *du* nogen sinde vil udkonkurrere *man*. OT

? Jeg sejler ofte med storebæltsfærgerne fra Nyborg til Korsør. På de forskellige færger siger de bestemte men forskellige ting, når færgen er i havn. Jeg har nu undret mig over en af disse åbenbart nedskrevne meddelelser som sendes ud over højtalerne lige før færgen er i havn; den lyder således: »Færgen er i havn om få minutter. Lyntoget Nordjyden og intercitytog holder på færgens vogndæk. Lyntoget kører til København og standser kun i Ringsted. Intercitytoget kører til København og standser i Slagelse og Roskilde. Passagerer med pladsbillet bedes indtage deres pladser.

For øvrige passagerer bliver der landgang fra cafeteriadæk, rød zone i styrbords side. Intercitytog til København fra spor 9. Toget standser i Slagelse og Roskilde. Toget medgives ekstra vogne fra spor 9.«

Det jeg undrer mig over, det er nu: hvor mange intercitytog kører der til København: tre, to eller ét?

Yrsa Begot

! Kære Yrsa Begot.

Jeg tror faktisk kun der kører ét IC-tog til København; det består så af tre dele: et lokomotiv, som har holdt i Korsør og som vognene kobles på, de IC-vogne der står på færgen, og de vogne der står i spor 9 og venter. Det er en helt urimelig, upraktisk og forvirrende måde dette meddeles de rejsende uden pladsbillet.

Der begås en type sprogfejl som næsten ikke begås af andre, heller ikke af helt små børn. De kan finde på at bruge bestemt form eller sted, som forudsætter at tilhøreren kender det, man taler om, om ting som ikke har været nævnt før, fx: *Og så gik hun lige derhen, og det holdt dernede.*

Her gøres der den modsatte fejl, nemlig at ting som har været omtalt før, omtales i ubestemt form som om de ikke var kendt af modtageren: *Intercitytog til København fra spor 9. Toget standser i Slagelse og Roskilde. Toget medgives ekstra vogne fra spor 9.* Ordet *Intercitytog* burde ikke være ubestemt, for det må jo være det samme intercitytog som holder på færgens vogndæk, der er bare tale om forskellige vogne i det samme tog. Og det burde ikke hedde *Toget medgives ekstra vogne fra spor 9*, for de ekstra vogne er dem, der allerede er blevet nævnt oppe i sætningen *Intercitytog til København fra spor 9*. Og der burde ikke bruges ordet *medgives*, for det er der ingen af de rejsende, der ville finde på at bruge i den situation.

Jeg kan kun se én forklaring på disse ubehjælpssomme sætninger: de er skrevet af en der organiserer, hvorledes togene rangerer på færgen, hvor det jo er væsentligt, hvor lokomotivet er, hvilke vogne der hentes først, og hvilke vogne

der så kobles på bagefter. Det er jo nemlig denne proces, højtaler teksten beskriver: Toget er lokomotivet der kører vognene fra vogndækket til København, toget fra spor 9 er de vogne, der holder i spor 9, før færgen kommer ind, og som kan benyttes af lokale rejsende fra Korsør. Det er disse vogne, passagerer uden pladsbillet kan benytte til en lokal rejse, og som kobles bag på de vogne, der holder på færgens vogndæk. Det er således helt fantastisk egocentrisk formuleret fra denne rangeringschefes side – for passagererne er jo lige glade med, hvorledes vognene kobles sammen, bare de kommer til København eller Slagelse eller hvor de nu skal hen. For dem ville følgende meddelelse være den rigtige: »Færgen er i havn om få minutter. Lyntoget Nordjyden og intercitytog holder på færgens vogndæk. Lyntoget kører til København og standser kun i Ringsted. Intercitytoget kører til København og standser i Slagelse og Roskilde. Passagerer med pladsbillet bedes indtage deres pladser.

For øvrige passagerer bliver der landgang fra cafeteria-dæk, rød zone i styrbords side. I spor 9 holder der vogne, der kobles på intercitytoget til København.«

? Til Mål & Mæle!

»Ved revisionens gennemgang af lærerlønninger har man konstateret, at der mangles en lønanciennitetsberegning ved Deres oprykning fra lærer til overlærer pr. 1. juli 1977.«

Kan man det? Er det korrekt dansk?

A mener: Ja.

B mener: Nej.

En fl. snaps står på spil!

Tak for ulejligheden.

Sigurd Hansen,
Janderup Skole

! Kære Sigurd Hansen:

Jo, det ser mærkeligt ud med dette *mangles* – det burde have været enten *mangler* eller *savnes*.

Mangle er et af de udsagnsord, der kan bruges både med og uden genstandsled: *jeg mangler bilaget, bilager mangler*. Ligesom *jeg væltede træet, træet væltede; han kogte vandet, vandet kogte* osv. Men mens der jo ikke er noget i vejen for *træet væltedes* og *vandet koges* osv., så optræder *mangle* ikke i passiv form.

Træet vælter betyder »træet falder om«; men *træet væltes* betyder »træet falder om, og der er en eller anden der har væltet det«. *Bilaget mangler* betyder »bilaget er ikke til stede«; hvis vi nu havde brug for betydningen »bilaget mangler, og der er en eller anden der mangler det« – så skulle man jo tro at *bilaget mangles* ville være en rimelig løsning. Men som sagt, ordet har ikke passiv, og man må altså vælge *savnes* i stedet for.

Dette var ikke en forklaring, men en redegørelse for sproglig skik og brug på dette punkt. Tillykke til vinderen!

EH

! I sidste nummer af Mål & Mæle bragte vi et brev fra og et svar til Finn Jacobsen, som er lærer i Sønderjylland. En af mine kolleger vil meget gerne sende ham en artikel om emnet som han har skrevet, men redaktionen har desværre forlagt Finn Jacobsens adresse. Ville du lige lade høre fra dig?

EH

? I et af registrene til »Nye ord i dansk 1955–75« er samlet nogle såkaldte »tilbagedannelser«, dvs. verber af typen »lørdagslukke«, »målsætte« og »byfornye«.

De fleste af dem ville jeg ikke selv bryde mig om at bruge, men jeg forstår ikke rigtig hvorfor. Mine dansklærertæer krummer sig vistnok mindst, når tilbagedannelsens førsteled er adverbialt eller adjektivisk, hvilket jeg heller ikke forstår: »fremsende«, »optrappe«, »nærlæse« osv.

Nogle af dem jeg ikke reagerer imod, passer til gengæld dårligt til ordbogens definition på tilbagedannelse: »afledt verbum af sammensat substantiv« (s. 546). »Bowle« og »pette« kan man selvfølgelig først (på dansk), når man kender til »bowling« og »petting«, men sammensatte er ordene da hverken på det ene eller det andet sprog. Mindst nyt af alle ord på listen virker »deklare-re«, som jo heller ikke er nogen sammensætning, og hvis karakter af tilbagedannelse man måske endda kan drage i tvivl.

Gider I ekspertbehandle fænomenet.

Med venlig hilsen
Poul Paludan
Bruxelles

! Kære Poul Paludan.

Spørgsmålet er hvordan man overhovedet tilbagedanner et ord. Ideen med betegnelsen »tilbagedannelse« er den, at man danner et ord (datterordet) af et andet ord (moderordet) ved at fjerne den afledningsendelse fra moderordet, hvormed man kunne have dannet det af datterordet. Og det forudsætter så, at moderordet faktisk ikke er dannet ved tilføjelse af en afledningsendelse til datterordet, men på en eller anden måde.

Mig bekendt er betegnelsen tilbagedannelse kun brugt om udsagnsord, men det ligger der ikke noget principielt i. Men hvis datterordet er et udsagnsord, må moderordet altså være

et ord, der kunne være dannet af et udsagnsord + en afledningsendelse, men ikke er det; og her er der så en række muligheder, hvoraf en er den der nævnes i den definition, som du citerer fra »Nye ord i dansk 1955-75«: *afledt verbum af sammensat substantiv* (afledt udsagnsord af sammensat navneord).

Meningen må være den, at »moderordet er et navneord som er sammensat af et-eller-andet + et navneord, som så igen er dannet af et udsagnsord + afledningsendelse«, fx *adgangsbegrænse* tilbagedannes ved fjernelse af *-ning* fra *adgangsbegrænsning* som er dannet ved sammensætning af *adgang* og *begrænsning*, som igen er dannet ved tilføjelse af afledningsendelsen *-ning* til *begrænse*. Som formel kan man beskrive det hele således: *adgangsbegrænse* ← ((*adgang* + (*begræns* + *ning*)) - *ning*).

Man kan nu tænke sig en svag og en stærk definition af »tilbagedannelse«: enten definerer man det som ord, der er registreret som forekommende senere end det ord, som det kan være tilbagedannet fra - eller som ord, der ikke kan tænkes dannet på andre måder end ved tilbagedannelse; og det giver en vis forskel. For tager man et ord som *grillstege*, så kan man efter den svage definition antage, at det er en tilbagedannelse af *grillstegning*, men efter den stærke vil man ikke kalde det en tilbagedannelse, for man kan også tænke sig at ordet er dannet ved sammensætning af (på) *grill* + *stege*.

Efter den stærke definition er der kun få af de ord, der opregnes i »Nye ord i dansk 1955-75« som kan kaldes tilbagedannelser, nemlig: *afgifte* (i betydningen afvænne) *bowle*, *buldoze*, *pette* og *tumble*. Man

kan kun forklare ordet *afgifte* som tilbagedannet af *afgiftning*, fordi der ikke findes noget ord *gifte* i betydningen »forgifte« som kunne danne ordet *afgifte* ved sammensætning med *af-*. Ordet er ikke heldigt, fordi man ikke uden sammenhæng overhovedet vil kunne forstå, hvad det betyder; man tror nok snarest, at det betyder »at erklære folk for skilt«.

De fire andre stærke tilbagedannelser er interessante, fordi de ikke er dannet som »afledt verbum af sammensat substantiv«, men af navneord som er lånt fra engelsk i en form som på engelsk er en afledning. Den engelske afledningsendelse falder så i formen tilfældigvis sammen med en dansk afledningsendelse. Således kan man trække en afledningsendelse fra moderordet, som kunne være føjet til datterordet, men ikke er det - nemlig på dansk.

Den stærke tilbagedannelse forudsætter altså den svage: *bowling* kan på dansk ikke være dannet af *bowle*, fordi dette ord ikke fandtes på dansk, da man første gang registrerede *bowling*, men man kan nu tilbagedanne *bowle*, fordi *bowling* kunne være dannet af *bowle* ved tilføjelse af *-ing*.

Langt de fleste ord som er registreret som tilbagedannelser i »Nye ord i dansk 1955-75« er altså svage tilbagedannelser; de kunne lige så godt betragtes som dannet ved sammensætning: *andenbehandle*, *båndoptage*, *databehandle*, *EDB-styre*, *ferielukke*, *formskære*, *skattebegunstige*, *tjenestemandssætte*, og *adgangsbegrænse*, *kurssikre*, *sagsbehandle*, *varedeklare*.

Det er nok meget rimeligt at »tåkrumme« over nogle af disse svage tilbagedannelser, fx over *adgangsbegrænse*, *byforny*, *målsætte*, *sagsbehandle*, *selv-*

betjene, varedeklarere. Det hænger sammen med at de ikke er dannet rigtigt, hvis man betragter dem som sammensætninger (og ikke som tilbagedannelser), altså som: adgang + begrænse ... vare + deklarere.

Betrager man dem nemlig således, er de dannet af et navneord som er genstandsled + det udsagnsord det er genstandsled for; man har *begrænse adgangen, forny byen, sætte målet ... deklarere varen*.

Resultatet af denne operation er så upraktisk at man normalt ikke danner udsagnsord på denne måde; problemet er at man ikke ved, hvorledes man skal konstruere sætninger med disse ord: kan disse udsagnsord stå alene, dvs. uden genstandsled: *Gruppen målsatte, kommunalbestyrelsen byfornyede i 3 år, firmaet varedeklarerede ikke, det er rimeligt at tåkrumme*, eller skal man konstruere disse ord med det genstandsled som allerede står i ordet: *Gruppen målsatte målene for hele projektet, kommunalbestyrelsen byfornyede Skelskør, firmaet varedeklarerede ikke alle varerne, det er rimeligt at tåkrumme tæer*. Begge muligheder forekommer meget lidt tiltrækkende.

I det ord som disse former menes at være tilbagedannet fra, har man ikke dette problem med hvorledes de konstrueres i sætningen, for de er navneord der ikke har genstandsled: *Gruppens målsætninger blev accepteret, byfornyelsen var en succes, varedeklarationer gik firmaet ikke ind for, tåkrumning er dansklerernes problem*. Det er grunden til at navneordene er blevet dannet ved sammensætning af et genstandsled + (udsagnsord + navneordsafledningsendelse): *mål + (sæt + ning), by + (forny - else), vare + (deklar + ation)*.

Når disse mærkelige og upraktiske ord, der er dannet af et genstandsled + det udsagnsord, der styrer det, *målsætte, byforny, varedeklarere*, så alligevel dukker op i det ene citat efter det andet, så er det meget rimeligt at antage, at det er sket under påvirkning af at der eksisterer sammensætninger med navneordsafledning, men det må stadig opfattes som en svag tilbagedannelse.

Den virkeligt produktive måde at danne svage tilbagedannelser på, er sammensætninger af »styrelsen« i en forholdsordsledsforbindelse + udsagnsord, eller forholdsord/ (biord + udsagnsord, fx: *serieproducere* ← *producere i serier, andenbehandle* ← *behandle for anden gang, ferielukke* ← *lukke i ferien, samkøre* ← *køre sammen, opfølge* ← *følge op*. Når man i sådanne tilfælde registrerer navneordet før udsagnsordet, kan det være tilfældet at dette navneord ikke kan være dannet ved sammensætning fordi andetledet ikke findes, man har fx ikke *sam + køring, op + følging* fordi der ikke findes noget der hedder *køring* eller *følging*. Disse navneord er så dannet som sandannelser, dvs. dannet ved sammensætning og afledning samtidig: *sam + kø + ing, op + følg + ning*. Så i disse tilfælde kan man derimod let forklare udsagnsordene som sammensætninger snarere end som tilbagedannelser af sandannelser.

OT

? Desværre har jeg ikke tidligere læst Mål & Mæle, så jeg beklager, hvis mit spørgsmål skulle være en genganger.

Hvoraf kommer det *i*, som sniger sig ind efter *u* i ord som *uigendrivelig, uigennemsigtig, uimodståelig, uimodtagelig* osv.? Hvis man fjernede *u*,

hedder det jo *gendrivelig, gen-nemsigtig* osv.

Er det korrekt dansk at sige *jagte* i stedet for *jage*? (Så kan man vel snart forvente at det komme til at hedder *at toge, at senge, at sange*).

Med venlig hilsen
Britta Kristiansen
Højstrupvej 27 B
2720 Vanløse

! Kære Britta Kristiansen. Egentlig kan man ikke sige at *i*'et har sneget sig ind i ord som *uimodsigt*, for det har altid været der. Lige fra oldnordisk har vi haft dobbeltformerne *igennem/gennem, imod/mod, imellem/mellem*, og det hænger sammen med disse forholdsords meget indviklede tilblivelseshistorie.

I mange forbindelser kan vi i moderne dansk have begge former uden forskel: *vi gik (i)gen-nem skoven – hvad har du (i)mod ham? – (i)mellem 12 og 13 sover jeg til middag*.

Men hvis disse ord er første led af en sammensætning, har vi altid formen uden *i*: *gennemskue, modtagelig, mellemlægspapir* osv. Som De selv har lagt mærke til det, er det anderledes, hvis der står *u-* foran; så har vi næsten altid formen med *i*: *uigennemskuelig, uimodståelig* osv.

En lille smule anderledes er det med *igen*. Når ordet ikke er sammensat, har det altid *i*; ellers følger det reglen fra *igen-nem* og *imod*: *genkendelig/uigenkendelig, gengældt/uigengældt, gendrivelig/uigendrivelig* osv.

Reglen for dette er ikke helt så fast som jeg har fremstillet den. Man finder af og til ord som *ugennemførlig, ugen-nemsigtig, ugenkendelig*.

Så er der spørgsmål om *jagte*: nej, det er aldeles ikke korrekt

at sige *jagte* i stedet for *jage* – eller omvendt. Det hedder jo *jeg jog (ikke jagtede) naboens hund ud af min have* og *politiet jagtede (ikke jog) bankrøveren i flere måneder*.

Oprindeligt havde man kun udsagnsordet *jage*, og hertil dannede man så navneordet *jagt* (det foregår altsammen i tysk, hvorfra vi har ordene). Af *jagt* dannedes så igen udsagnsordet *jagte* (det skete i dansk allerede i middelalderen). Noget lignende er sket med *fare-fart-farte* og *veje-vægt-vægte*. Men *fare* og *farte*, *veje* og *vægte* betyder jo ikke det samme; der er en forskel som ved parret *jagel/jagte*. Derfor er der brug for begge ord.

Og der er næppe grund til at være nervøs for at vi skal få overflødige ord som (*syngesang*-)*sange, (*vokse-vækst*-)*vækste, (*sove-søvn*-)*søvne.

EH

? Hvornår er *et par* et par, og hvornår drejer det sig om flere stykker? Karen Blixen, Sorg-Agre: »Lidt højere oppe end Landsbyen, over Kirkegaardsmurens vandrette hvide Linie, og med et Par høje Poplers lodrette flaskegrønne Omrids ved Siden, forkyndte Kirken, hele Synskredsen rundt, at dette var et kristent Land.« To popler, eller flere? Jeg ville være tilbøjelig til at sige flere – men hvordan kan man kende det?

František Fröhlich
Prag

! Om *et par* betyder »et sæt bestående af 2 sammenhørende genstande« (et par sko) eller »et ubestemt lavt antal« (et par dage) kan man ikke afgøre sikkert ud fra udtale eller stavning. Alligevel er der i praksis meget sjældent tvivl om hvad meningen er.

Drejer det sig om sammenhørende genstande, vil man næsten være nødt til at opfatte *et par* i betydningen »et sæt«: *et par ski, et par vanter, et par blå øjne, et par ørenringe* osv.

Og når det er ting der ikke normalt udgør et sæt, bliver betydningen nærmest automatisk »et lavt antal«: *et par buske, et par minutter, et par kartofler, et par indbrudstyverier* osv.

Problemer kan i teorien opstå, hvis man taler om ting der normalt optræder i sæt, men som for en enkelt gangs skyld ikke gør det: *et par sko* kunne jo tænkes at være 3–4 løsrævne eksemplarer, der ikke lader sig samle til sammenhørende sæt. I den situation er der ikke andet at gøre end at undgå *et par*: *der lå 3–4 sko og flød på gulvet, jeg har to umage ski, som jeg kan fyre op med, der lå to forskellige ørenringe i æsken*. Og tilsvarende kan man tænke sig at ting en sjælden gang optræder to og to, altså i sæt. Jeg tror, men kan ikke bevise det, at det er sådan i Blixen-citatet. Det kan man ikke afgøre sprogligt, men snarere ud fra en vis kulturhistorisk viden: det er ikke usædvanligt at popler eller andre træer plantes to og to på kirkegårde for at danne portaler eller for at flankere en gravsten; kirkegårdsbeplantning i Danmark er som regel symmetrisk og systematisk: man finder ikke en klynge popler i et tilfældigt antal.

I øvrigt er der et par grammatiske kendetegn som af og til kan adskille de to betydninger af *et par*.

For det første er det kun *par* i betydningen »sæt« der kan indgå i sammensætningen: *ægtepar, kongepar, mejsepar, pindsvinepar, tvillingepar*. For det andet kan man lægge mærke til hvordan *de* og *det* bruges:

det par sko, det par vanter, det par cykeltasker, men de par buske, de par minutter, de par kartofler.

Hvis man siger *de par* ..., kan det altså kun være et lavere antal. På den måde kan man kende forskel på *det par kopper*, dvs. én kop med tilhørende underkop, og *de par kopper*, dvs. 4–5 kopper – bortset fra naturligvis at *de par kopper* og *de par ski* osv. jo kunne være fx 5 par kopper og 2 par ski.

Og så har Karen Blixen i øvrigt selv udtalt sig om ordet *par* i begge betydninger, nemlig i »Skygger paa Græsset« (1960) 1. kapitel: »En Handske til højre Haand danner, sammen med sin Modsætning, Handsken til venstre, en Enhed: et Par Handsker, – men to Højrehandsker kaster man bort. Ordet »Par« har, hvor det i sig forener forskelligeartede Bestanddele – Et Brudepar, et Par Kopper – bestemmende Autoritet, men hvor det lader sig overtale til at betjene ganske ensartede Genstande løber det ud og bliver løst i sin Angivelse: Et par Kroner, et Par Cigaretter.«

EH

? I Mål og Måle 1, 10. årgang 1984, anmeldelsen s. 23 af Pia Riber Petersens »Nye ord i Dansk«, 1955–1975, ved lektor i sprogvidenskab Jens Juhl Jensen, findes en misforståelse, som jeg gerne vil forsøge at opklare.

EF er en forkortelse af De europæiske Fællesskaber, EØF er en forkortelse af Det europæiske økonomiske Fællesskab. De to andre Fællesskaber er: Det europæiske Kul- og Stålfællesskab, forkortet til EKSF, og Det europæiske Atomenergifællesskab, hvis forkortelse eller rettere akronym er EURATOM. Betyd-

ningsmæssigt er der altså stor forskel på forkortelserne EF og EØF, det samme er tilfældet på de øvrige seks officielle EF-sprog. EF er overbegrebet, EØF et underbegreb.

Jfr. »Traktater om oprettelse af De Europæiske Fællesskaber«, offentliggjort af Kontoret for De europæiske Fællesskabers officielle Publikationer, 1978.

*Med venlig hilsen
Inger Salten*

PS Med hensyn til den »skæge historie«, så forbliver den vist en skæge historie uden bund i virkeligheden.

? I Mål & Måle nr. 1 (10. årg.) er lektor Jens Juhl Jensen kommet lidt på glatis med et »grynt« om EF/EØF, hvor han skriver:

»Det officielle navn på Fællesmarkedet var indtil for en halv snes år siden *Det Europæiske Økonomiske Fællesskab* ... Men forkortelsen EØF var lidt for hård en mundfuld for fællesmarkedstilhængerne ... Derfor droppede man økonomien, så at forkortelsen bare blev EF.«

Nej, så sandelig gjorde man ej. EØF lever skam i bedste velgående, hvad enhver kan overbevise sig om ved at gå hen på nærmeste bibliotek og slå op i De Europæiske Fællesskabers Tidendes L-udgave, hvor der hver dag findes stribevis af EØF-forordninger m.v.

EF står for Det europæiske Fællesskab, der strengt taget er en uofficiel betegnelse, selv om den er anbefalet af Europa-Parlamentet i en beslutning af 16. februar 1978 som en enhedsbetegnelse til anvendelse i Parlamentets (og helst også i de øvrige fællesskabsinstitutioners og i medlemsstaternes) officielle dokumenter, »for så vidt dette er muligt og ønskeligt«

(betænkning af hollænderen Patijn).

Baggrunden for det citerede forbehold er, at det ikke altid er muligt og ønskeligt. Fællesskabet er nemlig i virkeligheden tre fællesskaber, der er oprettet på grundlag af tre traktater, først EKSF-traktaten (Kul- og Stålunionen), der undertegnedes i Paris den 18. april 1951, dernæst EØF-traktaten, også kaldet Romtraktaten, omfattende det, der populært kaldes »Fællesmarkedet«, og endelig Euratom-traktaten, begge sidstnævnte undertegnet i Rom den 25. marts 1957.

Hvad man siger i daglig tale, er én ting, men i juridisk henseende er det ikke ligegyldigt, om man skriver EF eller EØF. I aviserne ser vi udtrykkene EF-Ministerrådet og EF-Kommissionen, og det er da udmærket og praktisk, men den officielle betegnelse for disse institutioner, der ved traktat af 8. april 1965 blev gjort fælles for de tre fællesskaber er Rådet/Kommissionen for De europæiske Fællesskaber (ikke: ... for Det europæiske Fællesskab).

EF anvendes vidt og bredt i fællesskabstekster, og naturligvis skal vi bruge det i udtryk som EF-borgerne, EF-havet o.l. En EØF-borger, en EKSF-borger eller en Euratom-borger ville være en absurditet.

Men altså: om vi kan lide det eller ej, må vi »grynte« videre med vores EØF, hvis vi vil præcisere, at det er den del af Fællesskabet, vi taler om. At de andre seks sprog »i harmoniseringens hellige navn« skulle have reduceret deres tilsvarende forkortelser fra tre til to bogstaver, fordi danskerne ikke kan lide at grynte, er altså en skrøne og ikke »en meget skæge historie« – så det kapitel bliver JJJ nødt til at stryge af sproghistorien.

Jeg indrømmer, at det hele er lidt kompliceret, og misforståelsen er i og for sig meget forståelig, hvis jeg må udtrykke mig sådan, men ikke desto mindre – en misforståelse.

*Med venlig hilsen
Børge Andersen
Chef for Europa-Parlamentets
danske oversættelsesafdeling*

? »Grynte ville grisene ...«

(Mål & Måle nr. 1, 10. årg. 1984, s. 23)

Det gør EF-ansatte også, når de læser artiklen »EF« under »Lad tusind sproglomster blomstre«.

»Det er da en meget skæge historie, ikke?« Jo – men bare helt forkert! Og det er måske derfor, den ikke er med i den nye ordbog, som anmeldes!

EF står for de europæiske Fællesskaber. Disse er: EKSF (Det europæiske Kul- og Stålfællesskab), EØF (Det europæiske økonomiske Fællesskab, traktaten herom undertegnet i Rom den 25.3.1957 – derfor også kaldet Rom-traktaten) og Euratom (Det europæiske Atomenergifællesskab). De har ved »Traktater om ændring af traktaterne om oprettelse af De europæiske Fællesskaber« fået fælles institutioner (Rådet, Kommissionen, Domstolen, m.m.) og kaldes samlet *De europæiske Fællesskaber*. Når man taler om dem, bør man altså sige EF (på de andre sprog: EG, CE, EC, EK). Men tværtimod artikelforfatterens påstand om at dansk har dannet skole, bruger de andre nationaliteter – fejlagtigt – betegnelserne EWG, CEE, EEC, EOK (som altså svarer til EØF, når de taler om alle fællesskaberne og ikke kun om det økonomiske).

Så småskrønen om de danske grises grynten er ikke rigtig trægt igennem hernede.

Med venlig hilsen til Jens
Juhl Jensen.

Vibeke Gottlieb-Vilstrup
EF-ansat
Luxembourg

PS

Så vidt jeg ved, bruges bogen ikke specielt til papirfremstilling og derved som arbejdsredskab for sprogforskere, og dens nyttevirksomhed er ikke begrænset til perioden 1955–75. Det er derimod den anmeldte bog, hvad der er ærgerligt for udenlands bosiddende dansk-sprogbrugere, der har svært ved at holde sig à jour med det nyeste nudansk.

? De to indsigelser fra Børge Andersen og Inger Salten synes at gå lidt skævt af en velkendt sprogvidenskabelig problemstilling: forskellen mellem beskrivende og navngivende sprogvidenskab. Pia Riber Petersens (PRP) bog *Nye ord i dansk 1955–75*, er en beskrivelse af (fornyelser i) den danske sprogbrug i tidsrummet 1955–75, dvs. at man ville kunne forvente af den at den registrerede alle afvigelser fra en tilsvarende beskrivelse afsluttet omkring 1955. Desværre eksisterer der ikke en sådan beskrivelse: Ordbog over det Danske Sprog (ODS) har haft så lang en produktionsperiode, at de første mange bind ikke er udtømmede m.h.t. ordforrådet i midten af 1950'erne, deraf min bemærkning om at »perioden 1955–75 er ret vilkårligt valgt.« Hvis man vil bruge bogen som videnskabeligt arbejdsredskab vedr. dette århundredes danske ordforråd, så forudsætter det næsten, at man har adgang til ODS-supplementet, der som bekendt endnu er utrykt. Et praktisk eksempel, som jeg selv har været impliceret i: navneordet *flakke* »person der tit skifter job« findes ikke i ODS,

ej heller hos PRP, og optræder i Supplementet kun, fordi jeg har gjort opmærksom på mangelen. Det kan skyldes at ordet er hyppigere i talesproget end i skrift, og at ordbogsredaktørens indfangningsmetoder er mere effektive hvad angår skriftlige tekster end mundtlige ytringer. Eller det kan fx skyldes, at der er en skævhed i det valg af skriftlige genrer som forskellige ordbogsredaktører betjener sig af. En sådan skævhed mener jeg at have bemærket hos PRP derved at hun gør overdreven brug af avis-kilder og til gengæld kraftigt negligerer et par andre nyttige genrer, fx skuespil og oversat litteratur. Ud fra min egen erfaring som oversætter af ca. 50 bøger fra godt et halvt dusin forskellige sprog har jeg især følt at oversat ikke-videnskabelig saglitteratur ville have kunnet afgive et værdifuldt materiale for hendes fremstilling.

Men tilbage til udgangspunktet: i sprogbruken sker der tit en forvanskning af en klar videnskabelig eller faglig terminologi. Eksempelvis: de to luftarter CO og CO₂ er naturligvis kemisk set ganske forskellige fra hinanden og hedder i dansk terminologi hhv. kulilte og kultveilte. Hvis man vil beskrive det danske ordforråd, må man imidlertid tage hensyn til hvordan ordene *kulilte* og *kultveilte* anvendes, og også notere sig bruken af ordet *kulsyre*, der fra et kemisk terminologisk synspunkt er uheldigt, fordi det dels kan betegne en luftart, dels en væske. Mange mennesker bruger *kulsyre* om ingrediensen i fx mineralvand, andre som synonymt med luftens indhold af CO₂, andre igen sammenblander kultveilte og kulilte i talesproget (fx ved omtale af bilers udstødning). En sprogvidenskabelig beskrivelse af en

sådan adfærd måtte naturligvis tage sit udgangspunkt i skrevne og udtalte tekster, ikke lærebøger i kemi, for ud fra sammenhængen at afgøre hvilke bemærkelser de enkelte ord anvendes i. Det vil sige at det normative synspunkt ville give et ret anderledes resultat end det deskriptive.

Et andet eksempel: i diverse trafikvæsners terminologi findes der et ord *rejsehjemmel*, som så at sige aldrig antræffes i »almindelige« tekster. Her ville en sprogbeskrivelse også falde anderledes ud, alt efter hvilke slags tekster man brugte som datamateriale. I PRPs bog optræder forkortelsen EØF ikke – efter min mening fuldkommen med rette, eftersom »ordet« er på linje med *rejsehjemmel*. Det kan optræde i normativt prægede tekster som dem de to EF-folk henviser til, men man støder næsten aldrig på det i de ovennævnte »almindelige« tekster, fx aviser eller skønlitteratur, og slet ikke i talesproget. I daglig tale optræder der en forvanskning af den klare administrative terminologi på samme måde som der gør det m.h.t. den klare kemiske distinktion mellem kulilte og kultveilte.

Den »skægge« historie bygger dels på mine personlige erindringer fra polemikken omkring afstemningen i 1972, dels på en oplysning fra en af mine venner, der er direktør for et vesttysk videnskabeligt forskningsinstitut, hvor de gør i både deskriptive og normative ting. Jeg er altså trods alt ikke overbevist om at den bare er en and. Jeg fremdrog historien, fordi hendes etymologiske oplysninger tit forekommer mig nødtørftige. Et kuriøst og efter min mening ret grelt eksempel: ordet *tanga* stammer ifølge hende fra det afrikanske sprog quimbundo; ifølge Gyldendals

røde fremmedordbog fra det sydamerikanske sprog tupi. Begge oplysninger kan ikke være korrekte. Og en almindelig bruger af de to ordbøger må derfor blive lige så perpleks som jeg selv, der for sjovs skyld har prøvet på at efterspore ordet allerede dengang det dukkede op i dansk. Selv ved et så recent ord er det fantastisk svært at drive etymologiske undersøgelser, og det var egentlig blot dette punkt jeg ville illustrere.

Jens Juhl Jensen

? Til Mål og Mæle.

I Mål og Mæle nr. 1, det sidst udkomne, står der side 18, spalte 2 nederst: »Dem, der griner af dem, det er dem osv.«.

Det bør da hedde: »De, der griner osv.«. Ikke?

Side 21, spalte 1. nederst: »Hun var lige netop de par år yngre end mig selv, der gør at hun osv.«.

Hedder det ikke jeg?

Side 22, spalte 2 linje 13 fra oven: »De folk er jo ikke anderledes indrettet end os andre.«.

Skulle der ikke stå vi?

I de to sidste tilfælde er der jo et underforstået *er* efter »mig selv« og »os andre«.

Men forklaring udbedes, hvis jeg tager fejl.

B. Bach
Søndreborg

! Kære Birgitte Bach.

Forklaring følger, for jeg synes, at De tager fejl. Vi har skrevet om problemet før i disse spalter; og vi mener det faktisk alvorligt: det bør hedde *yngre end mig, anderledes indrettet end os andre*. Hvorfor skulle der være underforstået et *er* efter *mig selv* og *os andre*? Det er vel talerne der ved, hvad de underforstår, når de taler, og ikke dansklærerne der bestem-

mer det. Når man skriver *mig* og *os* er det, fordi man ikke underforstår noget *er*. Der er faktisk også argumenter for, at heller ikke De, eller nogen anden underforstår et *er* i sådanne sætninger. Når I tror det, er det fordi dansklærere i generationer har bildt uskyldige elever ind, at det skulle være således. Hvad lyder mest korrekt: *hun er yngre end sin søster* eller *hun er yngre end hendes søster*? De fleste (ikke-tyder) vil ikke være i tvivl; det hedder *end sin søster*. Læg nu mærke til, at hvis der havde været underforstået et *er*, så burde det have været *hendes*, der lød rigtigst: *hun er yngre end sin søster er, hun er yngre end hendes søster er*. Der er ikke underforstået noget som helst *er* i de to sætninger.

Afhængighedsfald i disse konstruktioner følger den ganske simple regel at *end* styrer afhængighedsfald. Det første eksempel, *Dem der griner af dem, et er dem ...* (det er mig, der har skrevet sætningen, og jeg satte faktisk ikke komma efter *Dem*), følger en anden regel, der kan lyde således: Kun ord der er grundled, og som står lige ved siden af udsagnsledet, står i nævnafald, grundledsfald; alle andre står i afhængighedsfald. Det første *Dem* er ikke grundled (det er *det*) og det står i hvert fald ikke lige ved siden af udsagnsledet (*er*) så der er ingen grund til grundledsfald. Læg mærke til at denne regel er så generel at den også dækker de to andre eksempler – derfor er det en bedre regel end hvad man ellers kan være stødt på.

OT

? Kære Erik Hansen!

Hvad mener du om den omsigribende brug af forholdsordet *på* som en slags universalpræposition, som kan bruges i alle

sammenhænge, hvor den talende/skrivende ikke bekymrer sig om/gider have besværet med at huske den rette?

Gunnar Nissen omtaler ganske kort dette (mode-?)fænomen i forordet til »Hvilket forholdsord?«, 1984, men jeg synes, at dets udbredelse er meget større, end han beskriver den. I en hel del tilfælde drejer det sig selvfølgelig om anglicismer (fx inden for computer- og dataterminologi), og den med Danmarks Radios diskjockeys, der siger »lytte på« er for mig helt tydeligt en direkte oversættelse af det svenske »lyssna på«. Langt hovedparten af jockeyerne er jo nemlig københavnere og opvokset med Sveriges Melodiradio, der – så vidt jeg ved – har været forbillede for DRs program 3.

Jeg vedlægger syv eksempler, som er tilfældigt valgt. At de fleste af avisudklippene er fra Information, skyldes naturligvis, at jeg er abonnent. Det er jeg også på Aarhus Stiftstidende, men der har de åbenbart mere effektiv korrekturlæsning, eller også har de ikke opdaget »på-moden« endnu.

Tak for et storartet, alsidigt og altid interessant blad!

Med venlig hilsen
Niels Sten Elkjær
Højbjerg

Eksemplerne:

J.B. er en autoritet på mahayana-buddhisme.

Kvinder er ikke bange for den ny teknologi – de er bange for ikke at blive ordentligt lært op på den.

Hvilken garanti kan man give på, at lavere lønstigning vil give flere arbejdspladser.

Man klukker over den Bo Baldersonske satire på Schlüter-regeringen.

... et københavnsk fængsel, hvor såvel indsatte som fæng-

selsbetjente har masser af følelser på graffitiens indhold.

Det skal vi modarbejde, siger Ritt Bjerregaard, der mener hendes parti internt må afklare sig på ØD/OD-modellerne.

Man glemmer, at rockens drivkraft er en sult på selve livet.

! Kære Niels Steen Elkjær.
Din iagttagelse om *på* var faktisk ny for mig. For en sikkerheds skyld lagde jeg en dag vejen forbi Dansk Sprognævn og kiggede i den enorme sedsamling, som fortæller om hvad der sker i vort sprog. Og dér myldrede det med *på*-eksempler som for få år siden næppe kunne forekomme, og som stadig ser sære ud. Så det var en overbevisende bekræftelse af din iagttagelse.

Jeg har ikke nogen forklaring på den ny brug af *på*. For det første er det hele så nyt at det

endnu ikke er til at se et mønster. For det andet er forholdsord noget af det værste at få styr på. De fleste af dem bruges i så mange betydninger og i så mange forbindelser at sprogbrugerne ikke har nogen sikker fornemmelse af, hvad de ikke kan bruges til. Det viser sig også ved at det er noget af det sværeste for udlændinge at få lært – der er ingen ordentlige regler. Lad os tage en lille håndfuld *på*-eksempler: en bog på bordet, en plet på loftet, næbbet på en solsort, enden på legen, tænke på, tro på, gætte på, sikker på, på torsdag ...

Engang i fremtiden er der nok en sprogforsker som det lykkes at analysere og beskrive den nye brug af *på*. Hun vil muligvis indlede sin afhandling sådan: »Allerede i 1985 viser et indlæg i tidsskriftet Mål & Mæle, at der var indtrådt visse forskydninger mht. brugen af *på*«.

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby
Lay-out: Bent Rohde

Ekspedition:

G.E.C. Gad, Strøget
Dansk og Udenlandsk

Boghandel AS
Vimmelskaftet 32

1161 København K.
Telefon (01) 15 05 58

Giro 1 00 00 55

Tryk: Hans Jørgensens
Bogtrykkeri, København.

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 78,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Billedligt talt

En dag læser man i avisen følgende appetitvækker til en kronik:

»*Firkløverets* nykonservative filosof, folketingsmand Per Stig Møller (K) kan ikke følge Ritt Bjerregaard på *sejladsen* til den ny velfærdsstat. Det socialdemokratiske *samfundsskib* er en *plimsoller*, *besætningen* er umyndiggjort og der er *lig i lasten*, skriver han.« (Politiken, 16/11 1984).

Alle de kursiverede udtryk er sproglige billeder. Det første billede, *firkløveret*, er en plantebetegnelse, der bruges om den siddende borgerlige fire parti-regering.

Mekanismen i det sproglige billede

Når man omtaler regeringen som »firkløveret«, ligger der heri en skjult sammenligning. Et billede, der er en skjult sammenligning, kaldes en *metafor* (græsk: »overføren«). I metaforer anvendes ord i »overført«, »uegentlig« eller »figurlig« betydning; man siger også, at ordene bruges »billedligt« eller »metaforisk«. De fem betegnelser betyder det samme.

Mekanismen i det sproglige billede er en *overføring* af en forestilling fra ét område til et andet. Fra naturen overføres således begrebet »firkløver« til begrebet »regering«, som tilhører det politiske område.

Man kan også sige, at billedet *forbinder* to områder med hinanden.

Områderne kaldes billedplan og realplan (virkelighedsplan). Billedplanet kan oversættes til realplanet:

billedplan	realplan
(natur)	(politik)
firkløver	fire parti
	(-regering)
blad	parti
lykke	fremgang

Billedet hævder en lighed

Billedbrugen forudsætter en vis lighed mellem fænomenerne på de to planer. Eksempelvis ville det være mindre rammende at betegne en fire parti-regering som *trekløveret* eller *femkløveret*, og at kalde en borgerlig regering *rødkløveren* ville være helt i skoven.

Samtidig med, at billedet forudsætter en vis lighed mellem to fænomener, opstiller eller *hævder* det også en vis lighed mellem dem. Og dét kan være nok så snedigt, fordi dette indebærer overføring af betydningsassociationer (medbetydninger).

Man plejer at anse firkløveret for en lykkebringer, og ifølge en lille privat undersøgelse, som jeg har lavet, opfatter langt de fleste den som en positiv plante. Dette kan tænkes at smitte af på regeringen, så den opfattes som »lykkeregeringen« eller lignende.

Måske vil vi ikke umiddelbart anerkende, at der skulle være en sådan afsmitning, men betegnelsen er nok ikke helt tilfældig. Man kunne nemlig også have kaldt regeringen for *firbladsregeringen*, efter en slægt af konvalfamilien med fire kransstillede blade. Men dette navn ville være mindre smigrende, idet firblad har et bær, som er giftigt.

»Samfundsskibet«

I citatet beskrives samfundsudviklingen billedligt ved hjælp af »sejlad«-ord, som kan oversættes således:

billedplan	realplan
(sejlad)	(politik)
samfundsskib	samfund
plimsoller	samfund
besætning	befolkning
lig i lasten	

»Samfundsskib« er et forsigtigt billede, idet det indeholder nøglen til billedet: samfundet anskues som et skib.

Af kronikken fremgår det, at det velkendte udtryk »lig i lasten« her står for svagheder ved det socialdemokratiske velfærdssamfund, som ifølge Per Stig Møller kan få uheldige konsekvenser.

Her udnytter forfatteren de *negative* betydningsassociationer, vi får, når vi hører udtrykkene *lig i lasten* og *plimsoller*.

Flere slags billeder

Der findes andre billedlige udtryk end metaforer. Et af de vigtigste er sammenligningen: en *klippefast* tro er en metafor; men en tro *så fast som* en klippe er en sammenligning, idet sammenligningen udtrykkes åbenlyst (ved

hjælp af *som*). Sammenligningen er ikke så dristig som metaforen, der overlader tolkningen til læseren eller tilhøreren.

I denne artikel holder jeg mig til de billeder, der er metaforer.

Hvor stammer billedlige udtryk fra?

Ofte ser man en vekselvirkning mellem forskellige områder af virkeligheden, der hver især har knyttet særlige ord til sig. Politik beskrives som sport (eksempler følger), mens sport på sin side beskrives som krig (*forsvar, angreb, killer, kanon, skud* osv.).

Det faglige edb-sprog udnytter dagligsproget. Teknikerne taler om *adresse, bus, elektronhjerne, hukommelse, lus, menu, mus, streng*, og datamaterne »taler forskellige sprog«, de »svarer« osv. – med eller uden gaseøjne.

Men der går også en strøm den modsatte vej fra edb- til dagligsproget: *er den røget ind på lageret?* er et slangudtryk for: har du forstået?

En del af de ord, der har et billedligt præg, har vi overtaget fra andre sprog som fremmedord. Fra latin har vi således fået *orienten*, der oprindeligt betød den »opgående (sol)«, men som bruges i betydningen »østen«.

Andre ord er kommet ind i dansk som oversættelseslån: ordet *fremragende* er dannet efter det tyske *hervorragend*, og via engelsk *generation gap* har vi fået ordet *generationskløft*.

Billeder kan anskueliggøre ...

I sejlad-eksemplet benyttedes metaforerne bevidst til at give læseren en forestilling, der er mere konkret eller sanselig, end hvis der blot stod udvikling, samfund, befolkning, problemer osv. De abstrakte begreber anskueliggøres; man kan »se det for sig«.

Journalister udnytter billedsproget bevidst. Et af emnerne på et journalistkursus lyder: »Hvordan kan metaforik og andet billedsprog hjælpe med til at intensivere stilen, så det journalistiske produkt får større gennemslagskraft.«

Billedets konkrete karakter gør det ofte muligt at gengive det i en tegning eller lignende, sådan som det er gjort i tegneseriestriben side 17.

... men billeder kan også sløre meningen

Politikere forsøger ofte at »argumentere« ved hjælp af billeder: Vi er alle i samme båd, og derfor må vi smøge ærmerne op og trække på samme hammel – osv. Det lyder flot og overbevisende, men billederne fungerer snarere som røgslør end som analyse og argumentation. Et andet eksempel: Hvad er indholdet egentlig i dette uddrag fra Kommunistisk Arbejderpartis program (1976):

»Forudsætningen for, at arbejderklassen i et socialistisk Danmark kan fastholde kursen mod kommunismen, er:

- at arbejderklassen i kampen mod borgerskabet og imod stadige forsøg på at genrejse kapitalismen forenes under ledelse af det kommunistiske parti, der med marxismen-leninismen som våben leder klassekampen mod borgerskabet.

- at det kommunistiske parti følger masselinien, gør op med opportunistme i egne rækker og stiller sig under arbejderklassens kontrol.«

Som læser kunne man nok føle behov for en uddybning af indholdet.

Søren Kierkegaard skriver: »Ikke er jeg nogen Ven af Billeder; den nyere Literatur har i høi Grad givet mig

Afsmag derfor; thi det er snart kommet saa vidt, at hvergang jeg træffer paa et Billede, farer der uvilkaarlig en Frygt i mig for, at dets sande Hensigt skal være at skjule en Dunkelhed i Tanken.« (Enten-Eller.)

Børn og billeder

Børn misforstår undertiden billedlige udtryk, fordi de opfatter dem for bogstaveligt; vi skal *lære*, at billeder har en overført betydning.

I tegneserien Jern-Henrik er pointen med jævne mellemrum, at hovedpersonen misforstår udtryk som *at høre en lille fugl synge* eller *at have en høne at plukke med nogen*.

I Benny Andersens bog Snøvsen og Eigil og katten i sækken filosoferer drengen Eigil over bl.a. udtrykket *at gå fra snøvsen*. Han tror, at snøvsen er en lille, ensom skabning – hvad der faktisk viser sig at være tilfældet!

Billedlige faste vendinger

De udtryk, som Jern-Henrik og Eigil så uforsigtigt tager for pålydende, er billedlige faste vendinger. De skal forstås *som helheder*, ikke som summen af de enkelte ords mening. Derfor skal de heller ikke oversættes til andre sprog ord for ord (prøv!), men som helheder.

Faste vendinger er særegne for de enkelte sprog og kaldes derfor *idiomer* (af græsk *ídios* »særegen, forskellig fra andre«).

Således kan vendingen *at træde i spinaten* på svensk gengives med *att trampa i klaveret*. Heraf sluttes det nemt, at den tilsvarende engelske vending er *to put one's foot in it!*

De mærkelige fremmede vendinger kan åbne vores øjne for de danske vendingers mærkværdighed.

Levende og døde billeder

Vi lægger sjældent mærke til dagligs sprogets billeder, fordi billederne gennem hyppig brug har mistet deres metaforiske, omskrivende præg – og er blevet direkte betegnelser. De kaldes derfor døde metaforer.

Eksempelvis tænker vi normalt ikke på noget konkret, og oplever derfor intet billedligt i forbindelse med ord som (partiets) *top, af-sløre, ud-trykke, frem-ragende, af sted, til dels*. Vi bruger dem heller ikke i særlig vid udstrækning i den bevidste hensigt at anskueliggøre et indhold.

Også idiommer som *at trække på samme hammel* og *at føle nogen på tænderne* forstår de fleste nu kun som overførte, bl.a. fordi de i deres konkrete betydning oprindelig var knyttet til hesten, som ikke spiller samme rolle som førhen. Det samme gælder en metafor som *enspænder*.

Selv i præpositionen *til* gemmer der sig en ret konkret forestilling, idet ordet er beslægtet med det tyske ord *Ziel* »mål«. Præpositionerne hører ellers til de mest abstrakte ord i sproget.

Netop fordi døde metaforer ikke længere opfattes som metaforer, trækker vi på smilebåndet, hvis nogen – ligesom Jern-Henrik og den lille Eigil – forstår dem bogstaveligt.

Et billedligt slangudtryk som *støttepædagog* (om fjernsynsapparat) føles vel endnu levende. I en bog fra 1885 støder man på udtrykket *forkølet Vandgrød der er slaaet op ad en Væg*, dvs. en bleg og holdningsløs rekrut (Karl Larsen: Dansk Soldatersprog). Udtrykket virker nok nyt for os i dag, men det er en typisk døgnflue, som aldrig er blevet gængs tale.

Litteraturens billeder

I skønlitteraturen er billeder – især de levende, originale billeder – et væsentligt virkemiddel i bl.a. beskrivelse og karakteristik.

Hans Scherfig indleder et kapitel i *Det forsømte forår* med denne kostelige beskrivelse:

»Vagtparaden trak op gennem hospitalet. Et storstilet optrin, som foregik hver dag med vidunderlig præcision.

Overlægen med sin stab skred fronten af, og stuegangsprocessionen satte sig i bevægelse. Med klokkeringning blev paradens ankomst forkyndt fra afdeling til afdeling, så alting kunne være beredt til den højtidelige stund.

Afdelingssygeplejerskerne stod opstillede med glattede forklæder. De unge sygeplejeelever indtog retstilling. Patienterne forsøgte efter bedste evne at ligge ret i sengene.«

Stykkets humoristiske virkning beror først og fremmest på spillet mellem det sagte og det underforståede, som består i en indirekte sammenligning med militær (er det livgarden?) og religiøs adventsstemning før Herrens komme. I kraft af dette spil lægger Scherfig elegant en *ironisk* distance til stuegangen.

Billedmønstre

I digte anvendes ofte et helt mønster af sammenhængende billeder. Sådanne billedmønstre træffes også i sagprosa-tekster; et læserbrev kan citeres som eksempel:

»Om boldspil

m.v.

DET ER EFTERHÅNDEN sjældent, der spilles rent spil på de danske baner. Især har atomkrafttilhængerne

forstået at benytte sig af grove efter-tacklinger og andre overfald på mod-spillerne.

Derfor er det velgørende, at Bent Elbek spiller så rent, som han faktisk gør i sit forsvar af holdkaptajnen, tidligere handelsminister Arne Christiansen, og i den anledning præsenterer følgende klare aflevering i Information d. 4.3. 80: »Man kan således udnytte plutonium fra såvel nuværende letvandsreaktorer som fra oplagrede atomvåben.«

Med denne aflevering på tværs af banen har Bent Elbek klart afsløret den nøje sammenhæng mellem produktion af atomvåben og indførelse af atomkraft. Hermed har atomkraftmodstanderne fået tilført ny styrke til angrebet, hvilket man kun kan udtrykke stor tilfredshed med.« (Information 11/3 1980).

Metaforikken er flot gennemført i dette læserbrev, men teksten er ikke ligefrem let at forstå.

Efter mine avisudklip at dømme findes – mere eller mindre gennemførte – billedmønstre især i ledere, læserbreve og sportsartikler. En mulig forklaring herpå kan være, at ledere og læserbreve er mere personligt prægede end de fleste andre avisgenrer, og at sportens emner (kampe, konkurrencer) ligefrem lægger op til f.eks. en krigerisk metaforik.

Billedmønsteret opgives

Normalt formår skribenter ikke at fastholde et anslået billedmønster gennem en hel sagprosatext – eller de ønsker det ikke, måske af frygt for, at meningen ikke vil fremstå klart nok.

En leder i Politiken (4/6 1983) begynder sådan:

»Hattrick

Men med fare for selvmål

EFTER DEN dramatiske Christiansborg-cup semifinale, hvor regeringen scorede et flot selvmål med den konservative anfører Henning Dyrmoses dagsordenforslag, besluttede statsminister Poul Schlüter, at det var bedre så at sige at holde sig borte fra banen på Folketingets sidste dag.«

Lederskribenten fortsætter med i samme billedmønster at skrive om både »medspillere« og at »blive vist ud af banen«. Men så forlades forboldbillederne, og de afsluttende ord lyder – i traditionel lederstil – sådan:

»Dagsordenbombardementet giver forhandlingerne tilfældighedens skær. Og blot at trække tre lovforslag, man ellers har fastholdt det afgørende at få igennem før sommeren, svækker troværdigheden. Helt på linje med regeringens villighed til at finde sig i at komme i mindretal både på den hjemlige og den internationale front.«

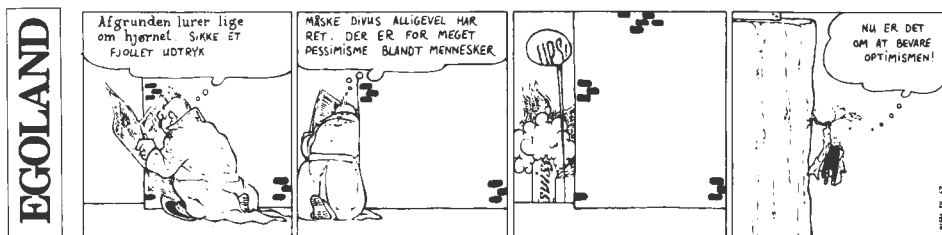
Slutningen indeholder til gengæld andre billeder, f.eks. »bombardementet« og »svækker«.

Vaklende billedbrug

I nogle tilfælde anslår skribenten det ene billedmønster efter det andet – ofte med komisk virkning; også her kan et læserbrev være eksempel:

»DEN BOYKOT-BØLGE, som rullede gennem landets kollegier i 74-75, kom til at virke som et startskud for en aktiv kollegiebevægelse.

Opsvinget betød ikke, at kollegiebevægelsen blev organiseret, og heller ikke, at den fik et samlende politisk program. Men det blev klart, at et program og en samlet organisation var en nødvendighed.

Tegning: Ivar Gjørup. Information 12/11 1984

Først i 77-78, hvor boykotbevægelsen atter blussede op, tog man fat.« Osv. (Information 6/11 1980).

Billederne springer fra bølge til startskud og videre til opsving og ild («blussede op»), uden at billederne dog ligefrem modsiger hinanden.

Der er agitatorisk schwung over fremstillingen, men er billederne her væsentlige? Jeg opfatter dem mest som sproglig pynt, beregnet på at rive læseren med.

I forbindelse med vaklende billedbrug taler tegneseriestriben »Ego-land« vist for sig selv.

Anstrengt billedbrug

Kan billedbruken være forfriskende, kan den sandelig også være direkte anstrengt. Læs blot:

»En kold kop kaffe

DETTE års Roskilde Festival har været som en kold kop kaffe eller snarere som en række af kolde kopper kaffe og kun enkelte dampende varme – rent musikalsk altså.

Ikke kun festivalvejret gik i mudder, også musikken har været en noget mudret oplevelse.

Roskilde Festival 84 startede med Warm Guns, dansk Irma kaffe når det er godt, men desværre var kaffen lidt lunken, da den blev serveret.

Johnny Winter – en kraftig java-blanding, serveret ganske kølig, eller

var den opvarmet?» osv. (Læserbrev i Information 5/7 1984).

Kaffesnakken fortsættes. Filter tiltrængt!

Fortæller billederne noget om skribenten?

Ligger der en bestemt holdning bag billedbruken? Ja, i nogle tilfælde. Eksempelvis fornemmes der en humoristisk distance i læserbrevet »Om boldspil m.v.« – og helt udtalt i Scherfigs beskrivelse af stuegangen.

På samme måde ser man ofte, at lederskribenter lægger afstand til politiske begivenheder på Christiansborg ved at anvende teater- eller sportsmetaforik (jf. »Hattrick«).

Måske har læseren fået øjnene op for, at vi vader i sproglige billeder i en sådan grad, at vi som sprogbrugere slet ikke kan undgå at anvende dem. Til den, der har fået lyst til selv at støve nogen op, kan jeg kun sige: god jagt!

PS. Litteraturen om billeder er meget omfattende. En god og underholdende beskrivelse er Kristoffer Nyrops kapitel »Metaforer« i Ordenes Liv bd. 1, 2. udgave, 1925.

*Torben Bergmann
Christiansen, f. 1955
cand. mag., forlagsredaktør*

Henning Nielsen in memoriam

Mål & Mæles tegner Henning Nielsen, Fensmark, er pludselig død. Henning Nielsen tegnede til Mål & Mæle lige fra første nummer i 1974, og hans medvirken var en betingelse for at tidsskriftet overhovedet kom i gang. Der var brug for en tegner som ikke alene kunne tegne, men som også var tilstrækkelig ivrig for ideen om et populært sprogtidsskrift til at han, som bidragsydere og redaktion, ville arbejde uden honorar.

Mål & Mæle skylder Henning Nielsen megen tak for hans arbejde. Han læste manuskripterne med interesse,

kritik og engagement og påtog sig den opgave at levere tegninger til noget der tit egentlig ikke kunne illustreres. Han havde en imponerende fantasi, men samtidig evnen og viljen til at tegne en skematisk opstilling der kunne gøre et vanskeligt stof krystalklart. Sit allerbedste ydede han vistnok når han løste en meget bunden opgave efter grundig bestilling og beskrivelse fra redaktion eller forfatter. Her forbandt han på usædvanlig måde inspiration og disciplin.

Det bliver svært at vænne sig til Mål & Mæle uden Henning Nielsen.

EH og OT

Gamle guder

Kære Lars Henriksen.

Det er med stor interesse, jeg i aften i »Mål og Mæle« har læst din artikel om ugedagene.

Som jysk bonderøv med en bedste-far, der hævdede, at når vi børn sagde »Frej for« i stedet for byboernes »Helle for«, så påkaldte vi guden Frej, og som i ramme alvor advarede mod Lokke Løjemand og gemte søpindsvin som hilsner fra Tor, har jeg et par spørgsmål.

(Min bedstefar var ikke grundtvigianer, tværtimod mente han, at de grundtvigske præster var moralister, der strøg fernis over solidt jysk tømmer. I øvrigt påstod han, at tingstedet for Malt herred lå på vores mark, selv om det ikke kan dokumenteres. Det skal nok passe, han vidste meget, den gamle, og de ting han fortalte, har jeg fået bekræftet af Vilhelm Grønbech (Vor folkeæt i oldtiden) selv om min morfar garanteret aldrig har læst en bog).

Den gamle har givet mig en solid skepsis mod al studeren, så det er baggrunden for mine spørgsmål.

For mig at se er der en svaghed i, at du ikke skelner mellem aser og vaner. I forliget mellem dem er Frej og Freja + Njord jo gidsler. Danerne kom jo og medbragte aserne, men måtte finde sig i, at bronzealderens frugtbarhedsguder (i hvert fald i Jylland) overlevede folkevandringstiden og trods den pa-

triarkalske Odin levede i folket (»Frej for«!).

Min spørgsmål går på tirsdag og fredag.

Himmerlands tyr står jo i Ålborg; men i Gisle Surssøns saga nævnes byen »i Vibjergene« og kaldes chimbrernes hovedstad.

Hvad er din forklaring på, at der bevisligt har været tingsted siden 962 i Viborg, og at guden Tyr er tingstedernes gud?

Altså det, jeg spørger om, er om ikke Tyr er ældre end vanerne, idet han jo i myterne hævdes at have en mor af jætteslægt, og altså er den gamle hovedgud fra før aserne. Chimbrernes Zeus f.eks., det passer jo godt med deus – Zeus – Mars. Og så dog: mere tingstedets gud end krigens, det er jo ham, der ofrer sin højre arm for at tæmme vildskaben i Fenrisulven.

Nu bor jeg nær Viborg; men min morfar havde nogen historier om den store sten i Tirslund (nær Malt), hvor man mødtes »i gamle dage«, når man skulle enes, »fordi Tyr var retfærdig«.

Mit spørgsmål er vist uklart; men jeg vil gerne have en kommentar til noget med Tyr = tyr = avlekraft, konstruktiv kraft i enighed på tingstedet.

Mit andet spørgsmål går på, om der nødvendigvis er nogen modsætning mellem Freja og Frigg? Sprogligt, ja; vel; men hvis Freja er danernes kvin-

degud og Frigg asernes, kan de vel godt gå op i en højere enhed?

Vi jyder er jo stædige. Kan det ikke tænkes, at vi har holdt fast i Freja, selv om »magthaverne« kaldte hende Frigg?

I hvert fald sagde jeg »Frejdaw«, indtil jeg kom i skole og lærte at sige »jeg« i stedet for »a«. (Bare fordi sjællænderne sagde »jej«, de sagde også deth i stedet for de, derfor skulle vi jyske bondedrenge stave det det. Bare fordi Chr. Pedersen, der oversatte Bibelen til dansk var sjællænder. Sproglig imperialisme!).

Hvordan i alverden skal Friggdag blive til Frejdaw på jysk?

I øvrigt er der vistnok en spændende forbindelse sprogligt i forlængelse af Frej: Fred, fryd, frith (fri), frænde. Altså Frej stod for at man frydede sig i fred med frænderne, når man følte sig fri.

Holder den?

Så er Frigg jo bare en moderskikkelse fyldt ovenpå noget vigtigt.

Måske er det alt sammen temmelig vrøvlet, men så belær mig! Selv om det nok ikke hjælper ...

Venlig hilsen
Hans Kelstrup

Kære Hans Kelstrup.

Fantastisk at du har haft ordet *Frej* i din mund i en ubrudt tradition. Det er noget andet end når jeg og andre »kunstigt« bruger ordet udfra hvad vi har læst i bøger. Der er ingen tvivl om at dit ord er ren »hedenold«, frugtbarhedskult osv. Så meget desto mere som man ved at børnelege ofte indeholder urgamle kulturlag. Ordet er gået fra mand m/k til mand m/k i dansk, og længere tilbage endnu, helt fra før de nordiske sprog havde udskilt

sig fra de andre germanske. For ordet *Frej*, der som nævnt oprindeligt betød »herre«, er sandsynligvis et beskyttende erstatningsnavn for en magtfuld og tabueret gud. Det er sproglig urgrund, og i din mund skulle man tro det direkte kunne smages!

Forholdene omkring ordenes kontinuitet fører lige hen til dit spørgsmål om forbindelsen mellem *Tyr* og *tyr*. Der er ingen, og i øvrigt er *Tyr* et låneord, nemlig et lån fra dansk til dansk! Hvis navnet havde eksisteret kontinuerligt i sproget havde det heddet *Ti* – sml. *Tisvilde*, men da man i sin tid genoptog det var det i den oldnordiske form. Det var især romantikken, der hentede gamle gæve ord op fra sproghistorien: *jarl*, *saga*, *banemand* osv. Sådanne ord er altså både arve- og låneord. I kontinuerlig form havde *jarl* således heddet **jærl*.

Tyr eller *Ti* er navnet på den gamle, indoeuropæiske himmelsgud, idet grundbetydningen i ordet er »skinne«, »stråle« – og det er bl.a. beslægtet med ordet *tin*. Men i den udgave af nordisk religion som vi kender, er han krigsgud. Således havde runerne navne, og den rune der bærer Tyr's navn er sejr-runen. Og man har fundet et spyd, hvorpå der er indristet kun denne rune. Fra omkring 200 f.Kr. har man ved Negau i Østrig fundet en hjelm der bærer de italienske bogstaver: *Teiwa*, tolket som »tyr«.

Fra det hjemlige Sjælland findes også et guldsmykke, hvor hans navn er markeret tre gange. Men ellers er han hvad man kalder *deus otiosus*, altså en »pensionist-gud«. Hans navn i flertal betyder simpelthen »guder«. Og der er ikke meget krigerisk over den myte om Fenrisulven, hvorfra han først og fremmest er kendt. Her er han ikke

helt, men martyr. Myten har indoeuropæiske rødder og peger hen på hans senere juridiske funktion som tingets gud ved at handle om en aftale. Men i øvrigt er de juridiske og militære aspekter ikke så adskilte i germansk-nordisk forestillingsverden. Det var almindeligt at lade sværdet afgøre en strid, jf. fænomenerne holmgang og tvekamp; gudernes retfærdighed talte gennem udfaldet.

Selv om *Frigg* og *Freja* helt klart har forskellig sproglig herkomst er der mange overensstemmelser. Friggs mand var Odin og Freja leder forgæves efter sin mand Od. De kan være opdelinger af det kvindelige, måske en oprindelig tredeling, som det kendes andre steder fra. Det er ihvertfald klart at det germanske oversættelseslån *friatag* indeholder samme grundord som *Frigg*, og ikke som *Freja*. Men overgangen fra germansk til nordisk er svær at forklare. Almindeligvis antages, som nævnt, at ordet er et »blindt« indlån fra et vestgermansk sprog, måske frisisk. Men på oldengelsk, der altså også er en mulig vestgermansk lånekilde, hedder dagen *frigedæg* og indeholder tydeligvis navnet *Frigg*. Denne dame – og ikke mindst hendes forhold til Freja – er nu altså lidt af et mysterium. I mytologien kendes hun først og fremmest fra myten om Balder og der findes kun ét stednavn der med sikkerhed kan relateres til hende på nordisk område, nemlig *Friðgerðar* i Sverige. Så meget desto mærkeligere er det at der kendes adskillige i England. Men hvadenten dette dagsnavns førsteled er forstået som *Frigg* eller verbet »at elske«: *frjá*, og om der muligvis er sket senere folketymologiske tilknytninger til *Freja*, så vil jeg stadig mene, at det på indlånings-

punktet – engang i romersk jernalder – må have indgået i et semantisk associationsnet.

Jeg tror ikke skellet mellem aser og vaner er vigtigt her, selv om der uden tvivl foreligger to socialt forskellige religiøse lag. Men de overlapper ikke med det gamle skel; således er Thor længe levende i folkebevidstheden, og i øvrigt kalder selveste Snorre et sted Njord for en as!

I virkeligheden er det *lørdag* der er den mest udtillbels af de 7 betegnelser. Det gik først rigtigt op for mig da jeg – længe efter færdiggørelsen – læste min egen artikel! For tilsyneladende mod-siger jo engelsk *Saturday* min tese om ensartethed i semantisk bevidsthed i en sådan emnemæssigt sammenhængende ordrække. For *Saturday* er et »ufordøjet« ord midt i en række gennemskuelige. Og kigger man videre viser det sig at »lørdag« er besynderlig og afvigende i alle de sprog jeg nævner: i engelsk er det det eneste uoversatte, i fransk det eneste der er udskiftet i forhold til en latinske række, i dansk det eneste der ikke er et (oversættelses)lån og noget lignende i tysk. Når man tænker på ordet *sabbats* europæiske betydning indenfor heksekult o.lign. virker det sandsynligt at tabu-forestillinger af forskellig art har spillet ind.

Vi må hele tiden huske, at vi ved uhyre lidt om den gamle nordiske tro. Vi kender den kun i undergangsfasen (således at fx både Balder-myten og Ragnarok-visionen er påvirket af kristen tankegang!), og vi kender den først og fremmest kun fra udenforstående. Vi har ingen asa-katekismus, vi har kun skrivebordsantropologen Tacitus, en traditionsbunden nordtysk biskop som Adam af Bremen, der vil

lave kirkepropaganda, en norsk litterær feinschmecker som Snorre, en flygtig forbipasserende arabisk business-mand og en græker der meget beklager at han aldrig har været her. Hertil kommer arkæologiens få og tynde vidnesbyrd.

Selv de islandske sagaer er blevet afsløret som de rene røverromaner, og Saxo er for sippet og for politisk til at være troværdig. Senere folkemindemateriale – som fx når man i Norge sent i 1800-tallet hældte pigernes vaskevand på en Frejstatue ved sommer-solhverv – har religionsforskningen i nyere tid måttet gøre sig mere skeptisk overfor.

De fleste kilder er skabt af folk, der havde en religiøs kage at mele, folk for hvem alt udenfor kristendommen var af det onde – og vi ved godt, hvordan en religion kommer til at .age sig ud, set gennem udenforståendes briller.

Og hvordan tog nordboerne selv omvæltningen fra asalære til kristentro? Ja, det siger de ord, de brugte, noget om. De talte om *gammel sæd* og *ny sæd*. Ikke om sandhed overfor løgn eller Gud overfor djævelskab men – diplomatisk og dybsindigt – om den gamle skik og den ny skik. Hvilken religionshistorisk indsigt, hvilken efterlignelsesværdig tolerance!

Lars Henriksen

DU og DE i nogle europæiske sprog – tiltaleformer i kulturhistorisk belysning

De fleste sprog opererer med to muligheder for tiltalestedord ved henvisning til enkeltperson. Man kan tiltale ham/hende med, hvad der svarer til vores *du* eller med en eller anden flertalsform svarende til vores *De* eller det tidligere brugte 2. person flertal *I*: Hvi tøver I, herre konge?).

Forskellen mellem entalsform og flertalsform er den velkendte. Entalsformen bruges kammeratligt, f.eks. til en person i familie eller vennekreds og flertalsformen i mere formel og ærbødig tiltale, f.eks. til en fremmed, overordnet eller lignende.

Man kunne næsten kalde dette en fælleseuropæisk tiltalepraksis, for ikke-indoeuropæiske sprog som finsk og ungarsk afviger heller ikke fra dette princip. Bliver tiltalen høflig eller formel, skifter man også her over til en flertalsform.

Men hvis man betragter alt dette historisk og følger sprogene tilbage i tiden, finder man på et eller andet tidspunkt et *du* som den eneste mulige tiltaleform. Ikke fordi der dengang rådede mere demokratiske tilstande, men der fandtes simpelt hen ikke noget sprogligt alternativ. *Du* brugtes til høj som lav, til Gud, til konger og kejsere – et gennemført enstrengt tiltalemønster, som vi alle kender det fra Biblen.

Men hvordan er det gået til, at flertalstiltalen er blevet den høflige form?

I sin *Battle-Door* (1660) udbryder kvækeren George Fox et sted »Hvem var det, der bragte os denne modbydelige skik at bruge *De* for *du* eller at sige *vi*, når vi mener *jeg*? ... Svar mig alle I lærde mænd, hvorfra stammer denne onde skik at bruge flertal i stedet for ental? Jeg udfordrer jer doktorer, lærere og professorer, giv mig et svar!« Fox's spørgsmål til sin samtids lærde var i øvrigt rent retorisk, for han vidste udmærket godt, hvor flertalstiltalen kom fra. Den katolske kirke, Paven i Rom var den skyldige.

Heri har han ikke helt ret, men den halve sandhed kunne han bruge i sin polemik med katolikkerne. Vi skal imidlertid længere tilbage, hvis Fox's »hvorfra« skal besvares med noget, som de lærde også kan acceptere i dag. Vi skal tilbage til det gamle Rom.

Det var hos ældre grammatikere den herskende opfattelse, at Cæsar var den første, der lod sig tiltale i flertal (et såkaldt pluralis reverentiae, ærbødighedsflertal) – med et *vos* svarende til vores *I*. Denne flertalsbrug opfattedes som et udtryk for magt og storhed. Herskeren var mere end en enkeltperson og brugte derfor også *vi* om sig selv, det såkaldte majestætsflertal (pluralis majestatis), som vi stadig finder i stivnede vendinger som *Vi Frederik IX, de Venders og Goters ... Vi Margrethe II, af Guds naade Danmarks dronning ...* osv. – eller i

Dronning Victorias efterhånden klassiske bemærkning »*We are not amused!*«.

Denne forklaring på brug af flertalsform omkring majestæten stod længe ved magt, og da der fandtes paralleller til den i de orientalske sprog, mente man, at den måtte være udgået derfra.

Vi skal imidlertid helt op i vort århundrede, før en anden forklaring bliver forsøgt.

Her påvises det klart, at vi skal flere hundrede år længere frem end Cæsar, før vi møder helt klare eksempler på flertalsform brugt af eller rettet til en hersker. Tidligere tilfælde viser sig nemlig ved nærmere granskning alle at kunne fortolkes sociativt, d.v.s. flertalsformen markerer, at den pågældende skal betragtes som en del af en gruppe. Hvis f.eks. en romersk kejser siger *Vi mener ...* eller tiltales *I*, har meningen snarere været *Jeg* (sammen med mine rådgivere) *mener ...* og *I*-tiltalen skal følgelig forstås som *Du* (og dine rådgivere). Altså præcis på samme måde som når statsministeren herhjemme udtaler sig på regeringens vegne med *vi*. Flertalsformen skal altså ikke ses som et udtryk for magt og storhed, snarere det modsatte.

Det er imidlertid først, når vi kommer frem til de romerske dobbeltkejsere, at vi aner spiren til vor moderne flertalstiltale. Da man havde to kejsere på tronen samtidig, var det jo naturligt, at de brugte *vi* (nos) om sig selv og derfor også tiltaltes kollektivt som *I* (vos), men altså endnu en ren sociativ anvendelse.

Men efterhånden træder dette sociative indhold mere i baggrunden, og flertalsbrugen stivner og fortsætter i kejserligt regi som en mere eller mindre fast formel, også når der kun er én

kejser på tronen. Kejser Gordianus III (238–44) er den første hersker, der hyppigt anvender *vi* om sig selv i situationer, hvor der ikke er mulighed for en sociativ tolkning (f.eks. *Vi Gordianus erklærer herved, at ...*), og senere bliver, som den logiske konsekvens, et *I* til kejseren også almindeligt. Ved Kejser Honorius' hof (395–423) er denne tiltale således allerede blevet gængs sprogbrug.

Og nu kan vi vende tilbage til George Fox.

Fra de romerske kejsere går flertalsformerne nemlig over i den katolske kirke, der med sin strenge hierarkiske organisation var fin grobund for en sprogbrug, der kunne markere placering inden for kirkens magtstrukturer. Pave Gregor den Store (560–604) tiltaler således ret konsekvent en ærkebiskop med *I* (f.eks. *fraternitas vestra*), hvorimod almindelige biskopper må nøjes med et *du* (f.eks. *fraternitas tua*). Inden for den katolske kirke når både majestæts- og høflighedsflertallet en rig udfoldelse og efterlignes efterhånden også af lavere rangspersoner. Det bliver den relative placering inden for hierarkiet, der bliver afgørende for brug af entals- eller flertalsform. En biskop forventer således et *I* fra en præst, men modtager selv et *du* fra ærkebiskoppen.

Fra Romerkirken breder flertalsbrugen sig hurtigt til den verdslige verden. Kirkens mænd var ofte aktive i politik. Først når den til feudalstaterne, senere til de andre. Der går efterhånden inflation i systemet. Det breder sig, hånd i hånd med stadig mere raffinerede titelregler nedad gennem den feudale pyramide og har i løbet af middelalderen udstrakt sig til alle sociale lag, hvor der var behov for at

markere standsforskelle. Flertallet bliver brugt af dem, der vil udtrykke underdanighed og respekt, og forventes brugt til sig af dem, der har magten.

Dengang *du* var den eneste mulige tiltaleform, var den følgelig følelsesmæssigt neutral, men ved flertalsformens indførelse blev tiltalemønsteret splittet op. Da flertallet kommer til at overtage det høflige og formelle indhold, får *du* efterhånden indhold af varme og intimitet; bliver brugt i hjemmet og blandt venner og socialt ligestillede. En funktion der er så nogenlunde den samme i dag rundt om i sprogene.

For kort at summere op er det hele altså udsprunget af den såkaldt sociative funktion (: én betragtet som repræsentant for flere), der efter at have været naturligt anvendt af de romerske dobbeltkejsere efterhånden stivner og udvikler sig til et majestætsflertal (*Vi Gordianus III ...*), som senere trækker en flertalstiltale til herskeren med sig. Han tiltales med et *I*, som kommer til at markere ærbødighed og underkastelse.

Vi har set, hvorledes denne tiltalepraksis gennem Romerkirken udbredtes til den vestlige verden og skal nu følge, hvordan den administreres i forskellige europæiske sprog i dag.

Vi kan bekvemt opdele dem i tre grupper, alt efter hvilke muligheder der foreligger i valg af tiltaleform til enkeltperson. Inndelingen er grov, men stemmer i det store og hele med tiltalepraksis i rigssproget. Gamle stivnede former eller dialektale forekomster vil blive berørt under gennemgangen af de enkelte sprog.

I. Sprog hvor *du* veksler med tiltale i 3. person

Vi skal først ind på en række tilfælde, hvor nationalsprogenes gamle og længst ude fra latinen overtagne 2. person flertal *I* (vos) med tiden er blevet fortrængt af en eller anden form for tiltale ved 3. personsform. Denne nye forstærkede høflighedsform opstår ved Karl 5's hof (1516–55), hvor stadig mere raffinerede og høviske omgangsformer krævede et mere nuanceret udtryk end det efterhånden nedslidte og forfladigede *I* alene kunne give. Det bliver mode ved hoffet at tiltale i anden og tredje person (Eders Nåde, Eders Højhed, Eders Højvelbårenhed, o.s.v.). Det gamle *I* bliver folkeligt, og forsvinder så.

Fra Karl 5's hof breder 3. person sig derfor hurtigt til Italien (*Lei*), Spanien (*usted*) og Tyskland (*Sie*), og via den sidste videre til Danmark (*De*). Som det vil fremgå, er den oprindelige ultraformelle 3. personstiltale i tidens løb kun blevet stående i spansk. I tysk og italiensk er den senere erstattet af et pronomen.

Dansk er som de andre sprog startet med en ren *du* tiltale på alle planer. Den høflige flertalsform og dermed en tostrengt tiltalepraksis kommer sent. Det tidligste eksempel er fra begyndelsen af 1300-tallet, men vi skal helt frem til slutningen af middelalderen, før flertallet er ved at blive almindeligt (Jomfrw, I sparæ edhræ finghræ smaa).

Vi får *I*-formen efter tysk forbillede, og forudsætningen var her som alle andre steder vidtgående ændringer i det sociale samfundsmønster (bykultur, dannelse, stands- og klasseforskelle o.s.v.). *I*-formen er altså i begyndelsen kun hjemme der, hvor den opfylder et

behov – i byernes højere sociale lag. Her dyrkes den, breder sig nedefter og bruges efterhånden ikke blot som høflig form til fremmede, men også mellem ægtefolk og fra børn til forældre.

Sent i 1600-tallet kommer fra tysk en ny høflig tiltaleform. Det er brugen af 3. personsformen *han/hun*, som vi alle kender fra Holberg (Vil hun ikke sætte sig ned!).

Indtil ca. 1700 er *I* og *han/hun* altså de to eneste høflige tiltaleformer vi råder over. Så kommer en tredje til, og atter fra tysk, nemlig den *De*-form vi bruger i dag. Den er altså knap 300 år gammel og kalkeret direkte over tysk *Sie* (Jeg er ders Ven og tiener P. Tordenskiold), og dens hurtige udbredelse skyldes i høj grad den tysktalende overklasse herhjemme.

Omkring 1800 har den efterhånden fortrængt *I* og *han/hun* tiltalen, således at den første kun lever videre i dialekterne, medens 3. personsformerne devalueres og fortsætter en tid som tiltale til socialt lavere lag (Vil han strax flytte sig!).

De er nu næsten enerådende i rigsmålskredse op gennem 1800-tallet. I hæren påbydes det brugt i 1863 og i fængslerne indførtes det i 1907.

Helt op til 1950'erne forbliver tiltalepraksis uforandret *du – De*, hvor det sidste var universelt som høflig tiltale på alle planer. I mellemskolen brugte man *du* til eleverne, men i gymnasiet var tiltalen de fleste steder *De*, og det var ofte den form, der brugtes mellem yngre og ældre studerende.

Professorer tiltaltes *De*, men nogle af de ældre påskønnede en højtidelig 3. personstiltale (Vil professoren hilse hjemme?), som oprindeligt var forbeholdt særlig høje titler, men som efterhånden dog også kunne krybe ned på

det mere relative plan (Jeg skulle bede fuldmægtigen kikke på sagen). Samme tiltale brugtes over for kvinder gift med mænd af høj eller agtet stand (pastorinden, oberstinden, professoren, godsejerinden o.s.v.).

Helt fremmed for os i dag virker en tiltale i 3. person fra børn til forældre (Vil far ikke ... synes mor ikke ..., osv.), som var almindelig i visse borgerlige kredse helt op i efterkrigstiden, men som nu synes at være gået definitivt af brug.

Selv gode bekendte kunne ofte være *De's* et helt liv igennem. Skulle man skifte over til *du*, krævede det en lille ceremoni – at drikke *dus* – og det var altid den ældste eller socialt højst rangerende, der skulle tage initiativet. At få lov at sige *du* til sin foresatte eller sin lærer blev af mange følt som en gave – man var pludselig rykket ham nær.

Så længe afstanden mellem folk var solidt markeret ved det ufravigelige *De*, måtte brugen af fornavn blive mere neutral, end den er i dag. Således kunne man ofte høre et *De* fortroligt kombineret med fornavn, især over for tyende eller lavere ansatte, som man havde hyppig kontakt med (Åh, Betty, vil *De* lige se, om vandet koger?; Thorvald, tror *De*, at *De* kan være her med vognen inden kl. 6?) – men aldrig den anden vej.

De mere stillestående bondesamfund har derimod bevaret vort gamle middelalderlige tiltalemønster uændret næsten op til i dag. *Du* var tiltaleformen til alle, *I* kun reserveret respektfuldt til gamle og aftægtsfolk (Bedstefar, *I* skal komme over og spise!). Som når Johs. V. Jensen i sine Himmerlandshistorier lader Kirsten sige *I* til sig på sine gamle dage. I begyndelsen af dette århundrede dør

formen dog ud, og bruges nu kun i historiske sammenhænge.

I løbet af 1960'erne bliver de ovenfor skitserede tiltalevaner næsten historie. Liberaliseringen af samfundet sker voldsomt i løbet af et tiår. De stive stands- og klasseforskelle udviskes i klædebon som i tiltaleform. Skelnen mellem et nu nærmest enerådende *du* og den tidligere *du* – *De* sontring er faktisk udelukkende et generationsspørgsmål. Kun hæren står tilbage som et restområde hvor *De*'et og endog 3. personstiltalen (Melder hr. oberstløjtnanten ...) fortsat udgør grundmønstret. Men i hjemmeværnet hersker civillevets *du*.

Hvilke konsekvenser det snart enerådende *du* på alle sociale planer kan få for vor fremtidige tiltalepraksis, skal vi komme ind på senere i et par slutbemærkninger.

Tysk har i ældste tid også kun en *du*-form til rådighed, men det høflige *Ihr* kommer ind allerede tidligt i middelalderen i den høviske stil efter fransk forbillede. Det er altså denne dannede flertalstiltale, der noget senere breder sig fra tysk til dansk og modsvares af vort *I*, som vi har set.

En 3. personstiltale med *han/hun* begynder at dukke op i begyndelsen af det 17. århundrede (Will er sich setzen!), og er ligeledes, som vi har set, trængt nordpå til dansk. Udviklingsforløbene af denne tiltaleform har iøvrigt været parallelle i de to sprog. Også i tysk devalueres den efterhånden og bruges nedad til socialt lavere lag.

En 3. personstiltale i flertal med *Sie* stammer fra slutningen af det 17. århundrede og trænger igennem i tysk i løbet af det næste århundrede i alle dannede kredse, om de så kendte hin-

anden nok så godt. Goethes Werther er på *Sie* med sin elskede Lotte, som man vil huske.

Sie-formens historie er interessant. Den går tilbage til baroktiden og er egentlig en erstatning for titulaturer i flertal, som f.eks. *Eure Gnaden*, som man, for ikke at skulle gentage sådanne tunge former for tit, bekvemt gengav med et *sie*, senere skrevet stort *Sie* for at markere tiltalebrug. Vort danske *De* er altså en ganske nøje kopi.

Denne *du* – *Sie* sontring har været enerådende i Tyskland siden. Tiltalepraksis kan, set i forhold til dansk, forekomme noget tung og højtidelig, nærmest på linie med russisk og fransk. Et spontant *du* mellem fremmede forekommer ikke. Som tidligere hos os skal initiativet til et *du* mellem kolleger og bekendte tages af den ældste eller socialt højest placerede. Studenter på universitetet var indtil for nylig ufravigeligt *Sie* med hinanden, men det mere afslappede *du* er nu efterhånden ved at være på vej ind de fleste steder. Dog endnu i 1960'erne kunne det virke pinligt, når skandinaviske studenter omplantede deres automatiske *du* til den tyske universitetsverden.

Italiensk har som høflig tiltale *Lei*, som også betyder *hun*, altså et 3. personspronomen i hunkøn, som i 17. århundrede trængte igennem som en bekvemmelighedsform for titulaturer, der grammatisk var hunkøn, f.eks. *signoria*, *altezza* (Eders Højhed). Tysk og italiensk er hermed næsten på linie i udviklingen af en mere forfinet høflig tiltale, som kunne erstatte det slidte gamle *I* (voi); blot har tysk benyttet sig af et pronomen i flertal.

Det tidligere *voi*, arvegodset fra lati-

nens *vos*, bruges ikke mere over for en enkeltperson, men kun familiært til flere. Det forsøgtes genoplivet i 1930'erne under fascismen, men vandt ikke fodfæste og kan stadigvæk give visse nyfascistiske associationer. Naturligt bruges det nu kun dialektalt.

Spansk bruger *usted*, og formen *ustedes* gør det muligt at skelne mellem høflig tiltale til én og til flere. Egentlig står vi her over for en stivnet, nærmest teleskoperet sammentrækning af *vuestra merced* (Eders Nåde), som begynder at blive almindeligt i det 16. århundrede. Men her er det altså den oprindelige høflighedsform, ikke dens pronomen, der har erstattet det gamle *vos*, som nu kun kan bruges som et *I* til flere (*vosotros*).

II. DU – I sprog

Fransk har tidligt et *du* (tu) og et *I* (vous) til den høflige og formelle tiltale, altså det gamle fra latin nedarvede system, der via det folkelige vulgærlatin var gledet ind i sproget.

I det hele taget har tiltalepraksis i fransk ofte været underlagt bestemmelser ovenfra. I 1790, under den franske revolution, forsøgte man sammen med *citoyen* at indføre en demokratisk *tu*-form i al tiltale, og Nationalkonventet lagde for. Velfærdsudvalget skriver således *tu* til landets højeste embedsmænd, men allerede på Napoleonstiden var den formelle flertalsform *vous* atter kommet sikkert på plads igen. Det blev ved tilløbet.

I 1957 udgik der fra Ministère de la France d'Outre Mer (: koloniministeriet) et dekret om at alle farvede ansatte i kolonierne af deres arbejdsgivere skulle tiltales *vous*. Da man protesterede og henviste til at *tu* jo også kunne

have en kammeratlig og broderlig klang, blev det afvist under henvisning til, at ordets brug i kolonierne var klart undertrykkende overfor de farvede.

En af de mange pudsigheder i sproget er at franske katolikker indtil for nylig brugte *vous* i deres Fadervor. I de seneste katolske bibeloversættelser (Bible de Jérusalem, Bible du Cardinal) er det dog blevet erstattet af et *tu* som hos os protestanter, angiveligt for at være mere tro overfor originalteksten.

I det hele taget forekommer det franske tiltalemønster, som vi møder det i dag, noget stift. Især brugen af *vous* (men dog under anvendelse af fornavn!) mellem ægtefæller og fra børn til forældre, som man endnu af og til kan møde det i meget konservative borgerlige kredse. Vores efterhånden næsten automatiske *du* mellem fremmede kendes ikke. Der har dog i de senere år været en vis opblødning på vej.

Russisk er et *du* (ty) – *I* (vy) sprog, og ligesom fransk og tysk forekommer tiltalemønstret os ret konservativt. Man skal kende hinanden endda særdeles godt, før man vover et *du*. Den høflige *I*-form er endog gængs i forbindelse med kammeratlige tiltalemåder som *tovaritch*, og selv unge mennesker er ofte på *I* med hinanden.

Russisk kendte, som de øvrige sprog, oprindeligt kun et *du* på alle planer, og den høflige flertalsform kommer sent til landet. Med vesteuropæiseringen under Peter den Store og Katharina. Peter beherskede ud over sit modersmål tysk og hollandsk, hvorimod Katharina kun talte fransk, så det er nok nærmest det sidste, der har været det direkte forbillede.

I den ortodokse kirke (fra Byzans) kendte man dog tidligere majestætsflertallet og den heraf udsprungne høflige tiltale i flertal, men den trængte aldrig ud til befolkningen. Det sker altså først i det 18. århundrede og vel at mærke i begyndelsen som en fransk mode forbeholdt hoffet og de dannede kredse.

Svensk råder over et *du* og et *Ni* som høflig form. Den sidste er altså historisk et *I*, som engang har fået et *n*-tilført ved overtrækning af et foranstående udsagnsords endelse. Dette svenske tiltalemønster svarer altså i store træk til det, vi havde herhjemme indtil ca. 1800, og som vi et stykke op i dette århundrede endnu kunne møde i vore dialekter.

Den høflige flertalstiltale, der var trængt ind i svensk i løbet af middelalderen, var imidlertid efterhånden blevet stærkt devalueret, og kunne oppe i vor tid knap nok bruges alene, uden at den fik tilføjet et eller andet høflighedsord (*Ursäkta Herrn*, *Ni* skulle väl inte vilja ge mig en tändsticka?). Et *Ni* alene kunne virke let storsnudet, der lå ligesom lidt af vores »min gode mand« i det.

Som følge af at svensk ikke længere havde nogen høflig flertalstiltale, som kunne fungere på alle planer, nåede en 3. personstiltale med titel (*Direktör'n* skulle väl inte ...; tycker magistern inte, att ...; vad läser fröknen?, etc.) en voldsom udbredelse i befolkningen på næsten alle sociale niveauer.

Men den var besværlig at håndtere, fordi den jo forudsatte, at man kendte titel eller rang hos den, man henvendte sig til. Historien om de to rejsende i et svensk tog, som tiltalte hinanden *herr tågpassageraren* og på færgen skif-

tede til *herr ångbåtspassageraren* er naturligvis humoristisk karikeret, men illustrerer hvor krampagtigt systemet efterhånden havde udviklet sig. Ville man være korrekt, var der ingen mulighed for et *Ni* alene. Skulle man drikke *dus* i Sverige, lagde man derfor bort titlerne.

Grunden til vor opfattelse af svenskerne som stilige og noget formelle skyldes nok i første række den efterhånden næsten enerådende titeltiltale. At det aldrig kom så vidt i Danmark, kan vi vel takke vores tyske *De* for. Det kom forholdsvis sent ind i sproget og har været følt som en fornyelse af den ældre *I*-form. Vores *De* har kunnet fungere som høflig tiltaleform på alle niveauer og har været følt tilstrækkelig.

Derfor forekommer overgangen i løbet af 1960'erne til mere afslappede tiltaleformer mere dramatisk i Sverige end herhjemme. *Du*'et fortrænger det stive titelsystem og ikke, som herhjemme, kun en *De*-form.

III. I-sprog.

Engelsk havde også i ældste tid kun mulighed for *du*-tiltale, altså det oprindelige enstrengede tiltalemønster, som alle sprog er startet med. Også majestætsflertallet, forløberen for flertalstiltalen, er ukendt, men kan undertiden forekomme i latinske oversættelser af engelske dokumenter. Her var den jo tidligt blevet fast sprogbrug. Knud d. Store, der var konge over England i begyndelsen af det 11. århundrede, skriver *And ic bidde eow, þat...* men i den latinske version af dokumentet står der *Rogamus etiam vos, ut...* (: og vi beder eder ligeledes at...).

Muligheden for flertalstiltale til enkeltperson kommer sent til det isolerede ørige. Det er normannerne, der bringer den over fra Frankrig, og den kalkeres over deres *vous* og latinens *vos*, som svarer til engelsk *ye*. De første eksempler dukker først op i løbet af det 13. århundrede, og engelsk får hermed et to-strengt tiltalemønster med et *thou* (akk. dat. *thee*) og et *ye* (akk. dat. *you*), når man vil være høflig. Det er det mønster, vi kender fra Shakespeare (My lord, have ye spoken to him since?).

Efter ca. 1600 begynder *thou* og *ye* imidlertid efterhånden at forsvinde i rigssproget og erstattes begge af *you*, som egentlig er akkusativ-dativs-formen af *ye*, og engelsk er hermed tilbage i en enstrengt tiltalepraksis, dog her med den forskel, at det nu kun er muligt at benytte den oprindelige høflige form til hinanden. En mulighed for *du* (det gamle *thou*) eksisterer ikke mere uden for dialekterne, og kendes af englænderne i dag kun fra Biblen eller Shakespeare. Historisk anskuet siger englænderne altså ikke engang *I* til hinanden, men nærmere noget der svarer til *jer*, idet *you* jo er den gamle akkusativ-dativ form.

Engelsk rigssprog har altså ikke alene mistet sin skelnen mellem kammeratlig og formel tiltale, men alvorligere også en mulighed for at adskille tiltale til en enkeltperson og til flere. *You* må klare alle funktioner. Dialekterne har imidlertid på egen hånd søgt at lappe på det. Nogle bruger *you* til én og *yous* til flere, andre lader udsagnsordet om at klare distinktionen ved *you is – you are* (Bess, you is my woman now!), en handy løsning, som man søgte at indføre i rigssproget allerede i det 18. århundrede, men uden held. Ameri-

kanske sydstatsdialekter opererer med *you* til én og *you all* (udtalt *jå:l*) til flere.

Universelt du

Vi har fulgt, hvorledes de europæiske sprog fra et enstrengt tiltalemønster med *du* på alle niveauer under indflydelse fra latinen og Romerkirken i løbet af middelalderen dannede sig en speciel høflig-formel tiltale, nemlig 2. person flertal formen *I*. Det gamle og oprindeligt neutrale *du* opnår først ved denne opposition det intime og kammeratlige indhold, vi fornemmer ved det i dag.

I det 16. århundrede kommer en ny høflighedsform til, nemlig 3. personstiltalen. Fra Kejser Karl den 5's hof breder den sig i løbet af baroktiden til Italien, Spanien og Tyskland (Danmark) og imødekommer et behov skabt af stadig mere komplicerede rangklasser og omgangsformer i det verdslige magthierarki. Det gamle *I* bliver i disse sprog efterhånden mere og mere folkeligt og overlever til i dag kun i dialekterne.

Nogle sprog har imidlertid bevaret det gamle middelalderlige *I* (fransk, russisk, svensk, engelsk), som – hyppigt forstærket af høflighedsmarkører som *monsieur*, *madame*, *sir*, *herrn*, osv. – har formået at fungere op til i dag.

Det er interessant at følge, hvorledes de høflige tiltaleformer i sprogene har bredt sig ovenfra. Fra fyrstehofferne ved stadigt slid og forfladigelse nedad gennem den borgerlige bykultur, indtil beherskelse af dem efterhånden kommer til at stå blot som et udtryk for elementær dannelse.

Dette har været situationen op til vore dage, hvor mere afslappede om-

gangsformer er ved at sætte skred i det gamle mønster. Sprogene overalt i Europa bevæger sig langsomt og i forskelligt tempo i retning af et *du* på flere og flere niveauer. Men tiltalemønstret forekommer os, sammenlignet med vort eget, endnu de fleste steder konservativt. Omtrent som vores egen situation i 1950'erne, hvor man stadig skulle kende hinanden godt, før man forsøgte et *du*. Særlig konservative forekommer, mærkeligt nok, sprogene i den kommunistiske verden (russisk, polsk, tjekkisk). Her synes der lang vej til et *du*, der kan minde om vort eget.

Hurtigst og mest dramatisk er skredet sket i Skandinavien og her særlig i Sverige. Der, som hos os, er det socialdemokratiet, der har været lokomotivet i udviklingen.

Men hvordan vil hele vort tiltalemønster udvikle sig, hvis tendensen fortsætter mod et næsten universelt *du*? Hvis den gamle *du* – De sondring uddør med den generation, der stadig anvender den?

Det vil ikke være ren spekulation at forsøge en forudsigelse. Men lad det være sagt straks, at vi ikke skaber mere demokratiske tilstande, kommer tættere på hinanden eller udjævner klasseforskelle, ved at indføre et universelt *du*. Der vil blot indtræde andre mekanismer til at markere intimitet og høflig distance i stedet for *du* og *De*. *Du*'et har nemlig kun den varme, vi kender, så længe der også eksisterer et alternativ med *De*! Alene vil det blive, som det var engang – neutralt. Som det engelske *you* er blevet det.

En overgang til et enstrengt tiltalemønster kunne man nemt forestille sig ville resultere i en mere nuanceret brug af navnene.

Og den er vel allerede så småt på vej!

Vi kender alle situationen at sige *du* til en mand, men alligevel ikke turde bruge hans fornavn. Så godt kender man ham nu heller ikke. Man kalder ham Skovgård og siger *du*. Nogle af hans venner er på Kristian med ham, men hans gamle kammersjucker kalder ham Kesse.

Med kvinder er det vanskeligere, fordi man her ikke så godt kan bruge efternavnet alene, men må ty direkte til fornavnet og kalde hende Vibeke. Men hvor lang tid skal der gå, før man drister sig til et Vibs? Eller et Kisser til Kirsten?

Engelsk frembyder med sit ensporede tiltalesystem en interessant parallel. Den ovenfor skitserede fortrolighedsskala ser vi nemlig fuldt udbygget i brugen af de engelske navne. Her er det i en kommunikationssituation afgørende, om man tiltaler med et Mr Smith eller bruger James, Jim eller Jimmy. Næsten alle navne både på mands- og kvindesiden har faste intimitetsformer forbeholdt de nære. Et »Call me Bob« svarer i England til det, den ældre generation hos os kaldte at drikke dus.

Kælenavsformerne bruges altså i de situationer, hvor man hos os siger *du*. Englænderne har blot ikke den mulighed med deres universelle *you*.

Eksemplet fra engelsk navnebrug gør det let at forestille sig, at *du*'ets fremstormen i dansk kunne afstedkomme en lignende distinktiv brug af vore egne navne. – Hvis det da kommer så langt. Der er nemlig tegn på, at *De*'et er på vej tilbage igen. Med de strammere tider. Det er der flere, der mener at have iagttaget.

Torben Kisbye, f. 1930
lektor i engelsk på Århus Universitet

Høyd ærede Herr Fader

Som jeg u-gierne maa for neme dett att Kiere Fader skal verre senge ligende og megett suag huilcket for dett første er naagett der Kommer fra Gud samt Aarønes bringelse Vilde Den Naadige Gud behage att gifue Dem deresz størcke og sundhed ved den Allerhøyeste dett skulde verre mig en af di Fornøyselszer mig udj Denne Verden Kunde vedderfarresz Jeg fornemer daglig Gudz Velsignelsze og beskiermelsze mod Mig tel Kongensz og Landszens beste Som jeg altider telstaar att deresz ofuerflødig Velsignelszer og bøner tel Gud *Contribue-er* den største del tel den Naade Gud daglig beviszer mig Jeg Vidner det for den Høyeste Gud att jeg er saa forsechret at deresz Velsignelser er mere Krafft og bønhoørelsze ved end Mange 1000 der og elsker og beeder Gud for mig. thi er det een Gudz mand j disze tider udj Werden er dette h K Fader thi dermed er jeg mere *Content* end ieg Kune arfue 20000 Rd Skal dette Verre dett seneste udj dene Verden ieg til skriuere dem tacker jeg ydmygeligst for ald Faderlig omsorg og Kierlighed mig er vederfarret av dem Haaber udj dett telkommende att see dem seirende Ved Lamets stol att trone hos den Almechtige Gud huor tel og hen gifue Gud jeg hastig maatte følge thi dett er det seckreste af alt udj Verden nemlig att doe salig Vild befale dem den Allerhøyeste tel Lif og siel lefuer tel met siste aande dret h K Faders
lydigste søn

P. Tordenskiold

Chrestiania d. 1. Augustj 1716

Brev fra Peder Tordenskjold til faderen Jan Wessel, rådmand i Trondhjem. Teksten viser en brug af tiltaleord, som er fremmed for vor tid, jf. artiklen siderne 23-31.